

Εμίνου

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΣΣΑΒΕΤΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Η Πόλη των Απόντων

ΚΡΑΤΙΚΟ ΒΡΑΒΕΙΟ
ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ 2012

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΣΣΑΒΕΤΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Η Πόλη των Απόντων

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΣΣΑΒΕΤΑΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Χώρες και πολιτισμοί

Αλέξανδρος Μασσαβέτας, *Κωνσταντινούπολη. Η Πόλη των Απόντων*

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια - Διόρθωση: Μάριος Παρθένης-Γαρδίκης

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φωτογραφίες: Αλέξανδρος Μασσαβέτας

Χάρτες: Όλγα Αλεξοπούλου

Φίλμ, μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright® για το φωτογραφικό υλικό Αλέξανδρος Μασσαβέτας, 2011

Copyright® για τους χάρτες του βιβλίου Όλγα Αλεξοπούλου, 2011

Copyright® Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Αλέξανδρος Μασσαβέτας, 2010

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2011

Ακολούθησε η ανατύπωση Δεκεμβρίου 2011

Η παρούσα είναι η τρίτη εκτύπωση, Δεκέμβριος 2011

ΚΕΤ 7212 ΚΕΠ 1364/11

ISBN 978-960-16-4049-5

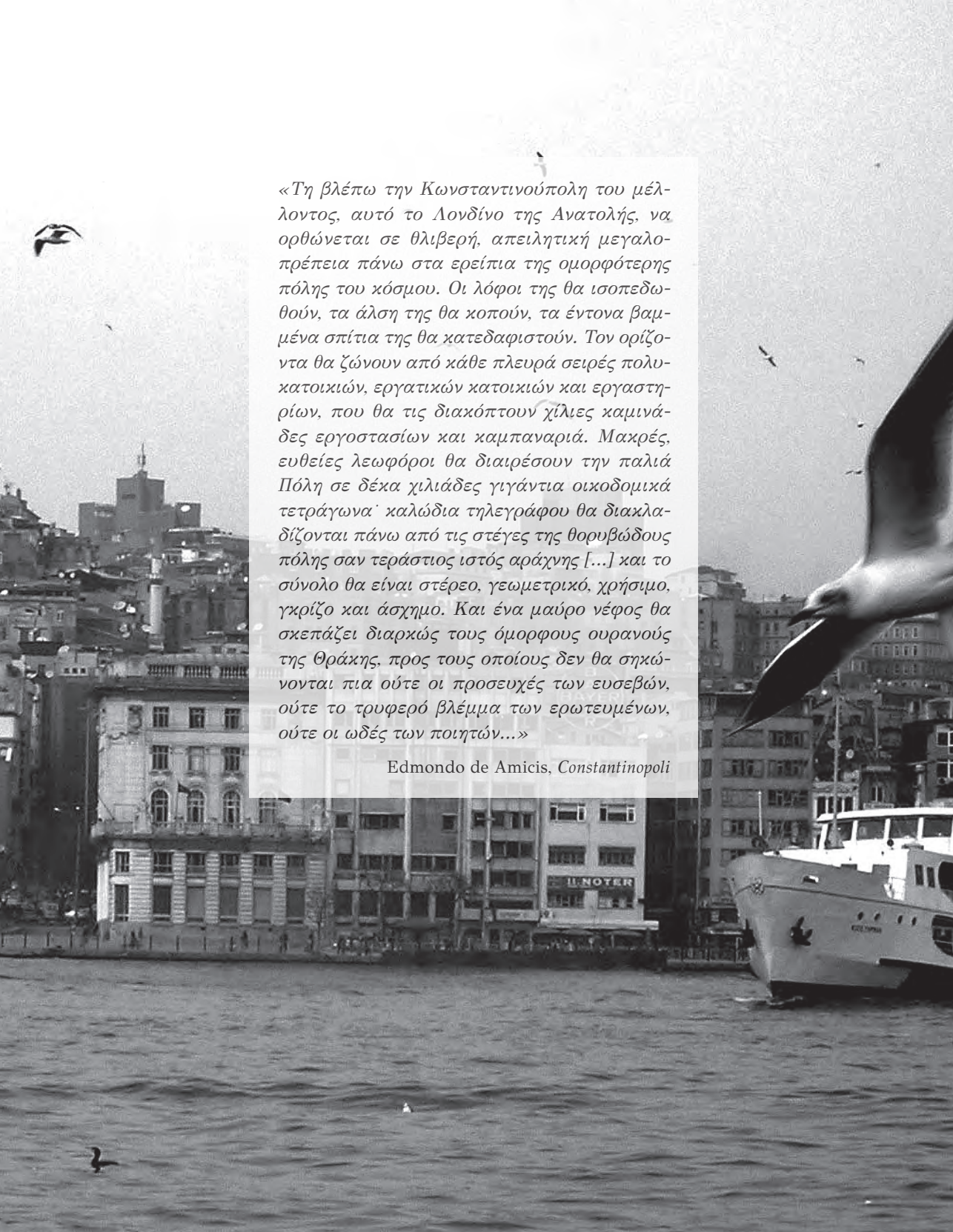

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ.
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

στο έτερόν μου ήμισυ,
που χρωμάτισε κάθε γωνιά της Πόλης μας
με τρυφερές προσωπικές μνήμες

Πανοραμική άποψη του Γαλατά από το Εμίνονου. Σε πρώτο πλάνο ο Κεράτιος

«Τη βλέπω την Κωνσταντινούπολη του μέλλοντος, αυτό το Λονδίνο της Ανατολής, να ορθώνεται σε θλιβερή, απειλητική μεγαλοπρέπεια πάνω στα ερείπια της ομορφότερης πόλης του κόσμου. Οι λόφοι της θα ισοπεδωθούν, τα άλση της θα κοπούν, τα έντονα βαμμένα σπίτια της θα κατεδαφιστούν. Τον ορίζοντα θα ζώνουν από κάθε πλευρά σειρές πολυκατοικιών, εργατικών κατοικιών και εργαστηρίων, που θα τις διακόπτουν χίλιες καμινάδες εργοστασίων και καμπαναριά. Μακρές, ευθείες λεωφόροι θα διαιρέσουν την παλιά Πόλη σε δέκα χιλιάδες γιγάντια οικοδομικά τετράγωνα· καλώδια τηλεγράφου θα διακλαδίζονται πάνω από τις στέγες της θορυβώδους πόλης σαν τεράστιος ιστός αράχνης [...] και το σύνολο θα είναι στέρεο, γεωμετρικό, χρήσιμο, γκριζο και άσχημο. Και ένα μαύρο νέφος θα σκεπάζει διαρκώς τους όμορφους ουραμούς της Θράκης, προς τους οποίους δεν θα σηκώνονται πια ούτε οι προσευχές των ευσεβών, ούτε το τρυφερό βλέμμα των ερωτευμένων, ούτε οι ωδές των ποιητών...»

Edmondo de Amicis, *Constantinopoli*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η Πόλη των Απόντων	15
Σημείωμα για την έκδοση	23
Ευχαριστίες	25
A. ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ, Η ΤΕΙΧΙΣΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ	
1. Στον Πρώτο Λόφο: σύμβολα και μνήμες Ρωμανίας	29
2. Από τη «μεγάλη ψησταριά» του Μαρμαρά, στο Κούμκαπι	71
3. Το Eminönü και τα χάνια: τέλος εποχής	109
4. Ίχνη της Πόλης των Θαυμάτων στις γειτονιές των αθλίων	145
5. Κυνηγώντας φαντάσματα στα Θεοδοσιανά τείχη	193
6. Οι Βλαχέρνες, η Παμμακάριστος και η «Μικρή Τεχεράνη»	223
7. Κάτω από το «Κόκκινο Σχολείο»: από το Φανάρι του κλέους στο Φανάρι της φτώχειας και της ανάπλασης	261
B. ΠΕΡΑΙΑ: ΤΟ «ΠΕΡΑΝ» ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ, Η «ΝΕΑ ΠΟΛΗ» ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ	
8. Ο «ξένος» στην Πόλη: ο Γαλατάς	297
9. Η Μεγάλη Οδός και το Πέραν: εκεί όπου τα κτίρια μιλούν	337

10. Το «χωριό» μου, το Πέραν	373
11. Ο «κατήφορος»: Ταρλάμπασι και Ταταύλα	393

Γ. ΤΟ ΜΩΣΑΪΚΟ: ΟΙ ΜΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ, ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ

12. Ο Ελληνισμός της Πόλης – τέλος ή νέα αρχή; Η πρόκληση του οικουμενισμού	441
13. Οι λησμονημένοι: Ευρωπαίοι κοσμοπολίτες του Λεβάντε	463
14. Οι Εβραίοι της Πόλης: μια πολιτικοποιημένη ιστορία	491
15. Οι Ρώσοι και η Κωνσταντινούπολη	535

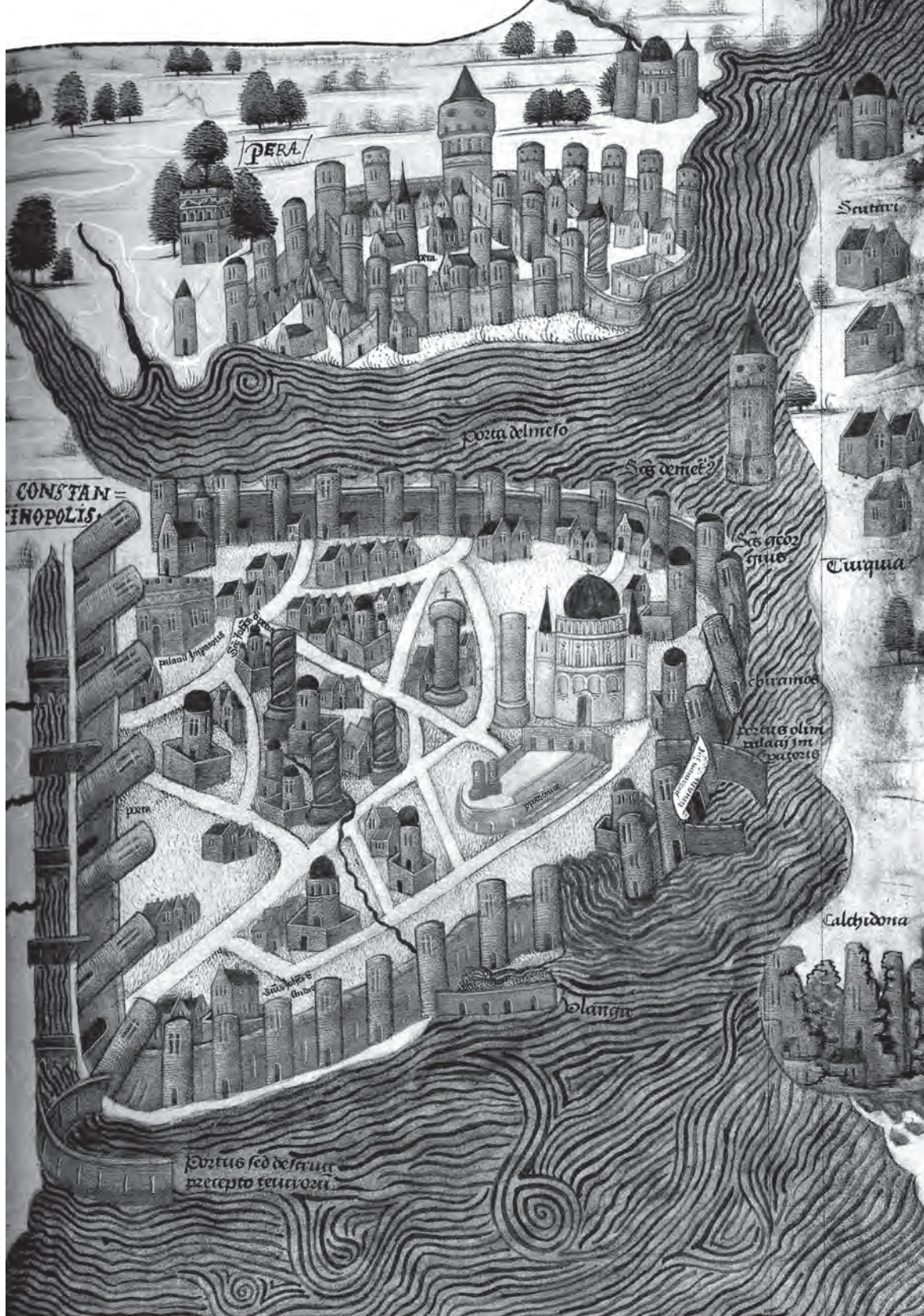
Δ. Η ΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

16. Η ασιατική όχθη: ιστορία και εκσυγχρονισμός με θέα την Επτάλοφο	561
17. Το αυτοκρατορικό διάδημα: Ο Βόσπορος	585
18. Πριγκιπόννησα: Άνθρωποι, ιστορίες και γιορτές σε ένα ειδυλλιακό καταφύγιο	613

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	637
---------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	649
------------------------	-----

Δεξιά: Η Κωνσταντινούπολη, η τειχισμένη αυτόνομη γενοβέζικη αποικία του Πέρα και τα ερείπια της Χαλκηδόνας, όπως αναπαρίστανται στον χάρτη του Cristoforo Buondelmonti (1422), μοναδικό προγενέστερο της Άλωσης χάρτη που σώζεται έως σήμερα.

PERA

CONSTAN-
TINOPOLIS

Corta del meso

S. demetrio

S. georgio

Quina

Palaus Impatoris

chiamos

palatium olim
palatium
palatium

porta

Blangin

Calchidonia

Portus sed de summa
precepto tenuiora

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΑΠΟΝΤΩΝ

ΕΠΤΑΜΙΣΙ ΧΡΟΝΙΑ έχουν περάσει από τότε που προσγειώθηκα στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό όχι την περιήγηση, αλλά την παραμονή. «Ηρθα για να μείνω και θα μείνω, ο κόσμος να χαλάσει». Έτσι κατέληγε ένα email που έγραψα στις 19 Ιουλίου 2003. Πέντε μέρες νωρίτερα, είχα φτάσει με λίγες οικονομίες και μια τεράστια βαλίτσα. Ένας σωματώδης και ευγενέστατος αστυνομικός, Τουρκοπόντιος, με μαλλιά καροτί και φακίδες, με βοήθησε να την ανεβάσω μια ολόκληρη ανηφόρα με σκαλιά, στο Τούνελ.

Τα λόγια μου ήταν αποκαλυπτικά της τότε διάθεσής μου – αισιοδοξίας και αποφασιστικότητας που ήταν και ασυνήθιστες για τα μέτρα μου και αδικαιολόγητες από τις περιστάσεις. Την 4η Ιουλίου 2003, επέτειο της Αμερικανικής επανάστασης, απολύθηκα από την Πολεμική Αεροπορία (υποχρεωτική θητεία γαρ). Στις 14 Ιουλίου, επέτειο της Γαλλικής επανάστασης, έφτασα σε μία πόλη όπου δεν γνώριζα κανέναν, σε μια χώρα τη γλώσσα της οποίας δεν μιλούσα, χωρίς σπίτι, δουλειά ή και οποιοδήποτε σχέδιο για τα «πρακτικά» της παραμονής μου.

Ανάμεσα στις δύο επετείους, προσέθεσα τη δική μου πράξη επανάστασης. Δύο χρόνια πριν τη «φυγή» μου –έτσι την ονομάτισαν οι γονείς μου– μόνη σκέψη, μόνο σχέδιο που με απασχολούσε νυχθημερόν ήταν «πώς θα ζούσα στην Πόλη». Από το πρώτο βράδυ που πάτησα τους δρόμους της, το 2001, η Κωνσταντινούπολη μου έγινε εμμονή. Με το που κατέφθασα γεμάτος ελπίδες τον υγρό και ζεστό εκείνον Ιούλιο, η ακράδαντη πεποίθηση πως είχα κάνει τη σωστή επιλογή καθοδηγούσε κάθε μου βήμα. Και δεν με εγκατέλειψε ούτε το πρώτο μεσημέρι της πνιγηρής ζέστης όταν, μόλις με πήρε ο ύπνος σε ένα άθλιο δωμάτιο, εξερράγη ο ανεμιστήρας ακριβώς απέναντί μου και τα κομμάτια του πετάχτηκαν πάνω μου, ξυπνώντας με βίαια. «Δεν υπάρχει γυρισμός» είπα στον εαυτό μου και πήρα τους δρόμους να βρω καλύτερο δωμάτιο σε κάποιο άλλο φθινό ξενοδοχείο.

Τότε, πρέπει να σου πω, οι πάντες με κοίταζαν με συγκατάβαση. Τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στην Ελλάδα, όσοι μάθαιναν την ιστορία μου, θεωρούσαν πως «την είχα σκάσει» από μία νομική καριέρα και μια «σίγουρη» (αν

και ομολογουμένως βαρετή) ζωή. «Μα τι ήρθες να κάνεις εδώ; Είσαι τρελός να αφήσεις μία ευρωπαϊκή χώρα για τα χάλια μας;» με ρωτούσαν Τούρκοι όλων των ηλικιών. Η χώρα μόλις έβγαινε από τη χειρότερη οικονομική κρίση της σύγχρονης ιστορίας της και κυριαρχούσαν σενάρια εσχατολογικά. Στην Αθήνα, πάλι, την απάντησή μου στην ερώτηση «πού μένεις» ακολουθούσαν περίεργα βλέμματα και σχόλια περιφρόνησης για τους «εκεί». Σήμερα, οι περισσότεροι από όσους τότε «με λυπούνταν» διατρανώνουν πως έκανα τη σωστή επιλογή.

Ο λόγος που με έφερε στην Πόλη ήταν ξεκάθαρος. Είχα επιφορτίσει τον εαυτό μου με μια «αποστολή»: να καταγράψω τις μνήμες της πολυεθνικής Κωνσταντινούπολης και τα ίχνη της στον σημερινό ιστό της μονόγλωσσης και πολιτισμικά ομογενοποιημένης Ιστάνμπουλ. Περισσότερο είχα στο μυαλό μου την ύστερη οθωμανική μητρόπολη με το ψηφιδωτό εθνών και δογμάτων, την τόσο κοντινή σε μας «κοσμόπολη», παρά την πρωτεύουσα της Ρωμανίας – αυτοκρατορίας σήμερα πια τόσο μακρινής... Για να ανασυνθέσεις μια έστω αμυδρή εικόνα της βυζαντινής Πόλης, απαιτείται μεγάλη νοητική προσπάθεια και πολύ διάβασμα. Ολόκληρες νησίδες της ύστερης οθωμανικής Πόλης, όμως, σώζονται ανέπαφες. Για να την προσεγγίσεις, δεν χρειάζεται παρά να περπατήσεις...

Το παρελθόν, οι διηγήσεις των ανθρώπων, οι μειονότητες, τα ζητήματα πολιτιστικής ταυτότητας, ο κοσμοπολιτισμός ήταν ζητήματα που με απασχολούσαν για χρόνια. Γιατί, όμως, διάλεξα την Κωνσταντινούπολη, ανάμεσα σε τόσες πόλεις, για να καταπιαστώ με τη μελέτη τους; Η σημερινή Ιστάνμπουλ δεν είναι η μόνη από τις πρώην «κοσμοπολίτικες μητροπόλεις» που ξέπεσε σε μονοεθνική μεγαλούπολη κατόπιν εθνικών εκκαθαρίσεων. Δεν είναι η μοίρα της από μόνη που την κάνει ξεχωριστή.

Ο εικοστός αιώνας, ο «καταραμένος αιώνας» των εθνικισμών και της βίας, έκανε «σαν τα τρελά πουλιά», κατά τη φράση της Μαρίας Ιορδανίδου, μεγάλο μέρος του παλαιού κόσμου. Στο Λεβάντε, στα Βαλκάνια και στην ανατολική Ευρώπη, τις επικράτειες των αχανών και απολυταρχικών αυτοκρατοριών τις κατοικούσε –για μισή και πλέον χιλιετία– μία πανσπερμία εθνών. Εθνών ανακατεμένων σε τέτοιον βαθμό, ώστε την αυγή του προηγούμενου αιώνα ο χωρισμός τους να μοιάζει σε πολλούς αδιανόητος. Σαν θύελλα πέρασε ο εικοστός αιώνας από την αχανή αυτή γεωγραφία, ξεριζώνοντας κοινότητες, νεκρώνοντας ευημερούσες πολυεθνικές μητροπόλεις και αφανίζοντας ολόκληρους πολιτισμούς.

Κάποτε *Βαρκελώνη του Λεβάντε* και *Madre de Israel*, η Θεσσαλονίκη είναι σήμερα μία μονολιθικά ελληνόφωνη και ελληνορθόδοξη τσιμεντούπολη. Οι ισπανόφωνοι Εβραίοι, που αποτέλεσαν την απόλυτη πλειοψηφία της για τετρακόσια χρόνια, χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα. Στην Άνω Πόλη της οι οθωμανικές κρή-

νες στέκονται ξένες στο σημερινό περιβάλλον τους. Οι απόγονοι των γυναικών που έπαιρναν νερό από αυτές είναι διασκορπισμένοι στη σημερινή Τουρκία. Ο Mark Mazower πολύ σωστά αποκάλεσε τη Θεσσαλονίκη «Πόλη των Φαντασμάτων», αλλά ο τίτλος προσήκει εξίσου και στη Σμύρνη, έτερο θύμα των εθνικισμών του περασμένου αιώνα. Στην τσιμεντούπολη του μικρασιατικού Αιγαίου ίχνος δεν θα βρει το ανυποψίαστο μάτι να θυμίζει την ελληνική παρουσία, που, συντριπτική αριθμητικά και πολιτιστικά, έδινε στη Σμύρνη της Μπελ Επόκ τον χαρακτήρα ελληνόφωνης μητρόπολης. Όσο για το Κάιρο και την Αλεξάνδρεια, οι «ξένοι» έμποροι και βιοτέχνες εκδιώχθηκαν κακήν κακώς, και τη θέση τους πήραν φελάχοι, πολύ πιο ξένοι οι ίδιοι στην αστική κουλτούρα των δύο αυτών πόλεων. Τον ξεπεσμό του κέντρου του Καΐρου από χώρο εκλεπτυσμένου αστικού βίου σε άντρο άξεστων εποίκων περιέγραψε γλαφυρά ο Αλάα Αλ-Ασουάνι στο *Μέγαρο Γιακουμπιάν*.

Αυτό που ξεχωρίζει την Κωνσταντινούπολη του σήμερα, την Ιστάνμπουλ, από πολλές άλλες πόλεις με αντίστοιχη πορεία, είναι η κραυγαλέα αντίθεση ανάμεσα σε αυτό που αναγνωρίζεται ως «πολίτικη κουλτούρα» από τους «γέννημα-θρέμμα Ιστάνμπουλλου [Πολίτες]» και στην κουλτούρα της πλειοψηφίας των κατοίκων της. Η πρώτη αντίθεση κτυπά αμέσως το μάτι στην Πόλη, όπως εξάλλου και στο Κάιρο και στην Αλεξάνδρεια: είναι η αντίθεση ανάμεσα στον άψυχο κόσμο των κτιρίων και τον γεμάτο ζωντάνια κόσμο εκείνων που τα κατοικούν. Οι Χριστιανοί και Εβραίοι της Πόλης (οι «μη Μουσουλμάνοι», κατά τον εδώ συνήθη προσδιορισμό) μπορεί να λάμπουν διά της απουσίας τους, αλλά η αρχιτεκτονική τους κληρονομία παραμένει περίοπτη στις ιστορικές γειτονιές. Διασώθηκε σχεδόν ανέπαφη, σε βαθμό τόσο μεγάλο ώστε ο απροετοίμαστος επισκέπτης εντυπωσιάζεται.

Η προφητεία του De Amicis για την «Κωνσταντινούπολη του Μέλλοντος» εκπληρώθηκε δυστυχώς σε μεγάλο βαθμό. Η οθωμανική Κωνσταντινίγιε του ενός εκατομμυρίου κατοίκων του 1900, πρωτεύουσα αυτοκρατορική, πόλη ειδυλλιακής ομορφιάς, έδωσε τη θέση της στην Ιστάνμπουλ των δεκαεπτά εκατομμυρίων του 2010, της άναρχης δόμησης και της ρύπανσης. Ο πληθυσμός της Πόλης εκτινάχθηκε σε δυσθεώρητα ύψη, καθιστώντας την τη μεγαλύτερη πόλη σε ευρωπαϊκό έδαφος και καταστρέφοντας ανεπανόρθωτα το μοναδικό φυσικό της περιβάλλον. Αν ο De Amicis προέβλεψε τη γιγάντωση και τη μόλυνση της πόλης, δεν μπόρεσε καν να φανταστεί την εκδίωξη των μη Μουσουλμάνων, που αντιστοιχούσαν στις απαρχές του 20ού αιώνα στο 45% του πληθυσμού της. Η πανσπερμία της Κωνσταντινίγιε, όπου δίπλα στα τέσσερα οθωμανικά millet συμβίωναν χιλιάδες μέτοικοι από κάθε γωνιά της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής,

αντικαταστάθηκε από τη θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσική ομοιομορφία της σημερινής Ιστάνμπουλ.

Εκείνοι που καθόρισαν την εμφάνιση της Πόλης τού χτες είναι οι μεγάλοι Απόντες τού σήμερα. Πολλοί Τούρκοι της παλιάς αστικής τάξης διαμαρτύρονται πως οι «χαμένοι Πολίτες», οι εξόριστοι γηγενείς, πήραν μαζί τους φεύγοντας τον χαρακτήρα της Πόλης, την ψυχή της. Το ποιος είναι ο χαρακτήρας της Πόλης είναι μια τεράστια συζήτηση, που έχει ενταθεί στον μέγιστο βαθμό τα τελευταία χρόνια: με μεγάλη καθυστέρηση, η Ιστάνμπουλ προσπαθεί να ανακαλέσει τις μνήμες της οθωμανικής –αλλά και της βυζαντινής– Κωνσταντινούπολης, ώστε να διεκδικήσει ξανά τη θέση της ανάμεσα στις «παγκόσμιες πόλεις». Η προσπάθεια οδήγησε σε επανεξέταση του ζητήματος της πολιτιστικής ταυτότητας της Πόλης και της εικόνας που θέλει να προβάλλει προς τα έξω.

Θα ήταν μάταιο και πολύ αυτάρεσκο να αποφανθώ εγώ ποιος είναι ο χαρακτήρας της Πόλης – το μόνο που μπορώ να πω με βεβαιότητα είναι πώς τη βλέπω ο ίδιος. Κανείς, ωστόσο, δεν αμφισβητεί πως στη διαμόρφωση της κουλτούρας της Πόλης η συμμετοχή των Απόντων υπήρξε καθοριστική, και όχι μονάχα στο αρχιτεκτονικό της τοπίο. Η κουζίνα, η μουσική, αλλά και τα ήθη και οι συμβάσεις της καθημερινής επικοινωνίας φέρουν ακόμη τη σφραγίδα τους, στα αστικά τουλάχιστον περιβάλλοντα. Πρόκειται για μια κληρονομία που οι Τούρκοι αστοί πασχίζουν να διαιωνίσουν, με αμφίβολη επιτυχία. Υπάρχει ευρύτερη συμφωνία γύρω από τα σημεία που στοιχειοθετούν την «πολίτικη κουλτούρα», αλλά και για το γεγονός ότι αυτή απειλείται από τους επήλυδες της «Δεύτερης Άλωσης». Οι αιτιάσεις των «παλαιών Ιστάνμπουλλου» προς τους χωριάτες επαναλαμβάνουν τις ίδιες μορφές: Τα φαγητά που μαγειρεύουν και τρώνε, η μουσική που ακούν, η ενδυμασία και οι τρόποι τους, οι διασκεδάσεις τους «δεν έχουν σχέση με την κουλτούρα της Πόλης».

Τη δική μου απόφαση καταγραφής της μνήμης των Απόντων επηρέασε σημαντικά το εξής περιστατικό. Επισκέπτης ακόμα στην Πόλη, καθώς περιδιάβαινα τις άλλοτε γειτονιές των Ρωμιών δέχτηκα, πολλές φορές είναι η αλήθεια, την εξής ερώτηση από σημερινούς κατοίκους τους: *Γιατί φύγατε;* Την ερώτηση μου έκαναν πάντοτε ενήλικες και όχι παιδιά. Την εκλάμβανα αρχικά ως προσβολή – «Με δουλεύουν ή προσποιούνται τους ανίδεους; Άκου γιατί έφυγαν οι Ρωμιοί!» Γρήγορα, όμως, συνειδητοποίησα πως πολλοί, νεοφερμένοι από την επαρχία, που δεν έζησαν τα Σεπτεμβριανά και τις Απελάσεις του '64, είτε αγνοούσαν τα περιστατικά αυτά είτε προτιμούσαν να απωθούν κάθε σχετική γνώση.

Ταυτόχρονα, ήδη από το πρώτο μου βράδυ στο Πέραν, την προσοχή μου είχαν τραβήξει τα αναρίθμητα βιβλία για την ιστορία και την κουλτούρα της

«κοσμοπολίτικης Πόλης που χάθηκε». Η νοσταλγία για ένα παρελθόν εξιδανικευμένο αποτελεί στάση ιδιαίτερα διαδεδομένη στην αστική τάξη και στους μιμητές της. Πολλά από τα βιβλία αυτά, παρ' ότι κρατούν πολύ κριτική στάση έναντι στη μεταχείριση που το κράτος επιφύλαξε στις μειονότητες (οι μέρες του τυφλού εθνικισμού έχουν ευτυχώς παρέλθει), είναι γεμάτα λάθη και ανακρίβειες. Παρουσιάζουν μία ρόδινη εικόνα για τη ζωή των μειονοτήτων, με κεντρικό άξονα το υπέρτατο και ισοπεδωτικό τουρκικό κλισέ «ζούσαν μαζί μας για αιώνες, ήσυχα και ειρηνικά». Ήταν βιβλία που είχαν γραφεί για τους Απόντες, τις περισσότερες φορές ερήμην τους...

Διαβάζοντας όλα αυτά, ακούγοντας σε κάθε μου επίσκεψη για νέες αποχωρήσεις μειονοτικών, βλέποντας άλλο ένα μνημείο να χάνεται ή να καταστρέφεται σε κάποια ατυχή αναπαλαίωση, συνειδητοποιώντας ότι σύντομα τον άλλοτε πολυεθνικό χαρακτήρα της Πόλης θα θυμίζουν μόνο κλειστά ιερά και λησμονημένα νεκροταφεία, αποφάσισα να καταγράψω ό,τι απομένει. Να ξετυλίξω το νήμα του παρελθόντος όλων των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων της οθωμανικής Κωνσταντινούπολης, αλλά και την ιστορία του κοσμοπολιτισμού στην περιοχή, από τα χρόνια της Ρωμανίας ως το σήμερα.

Πώς μετεξελίχθηκε η οθωμανική Κωνσταντινίγυε στην Ιστάνμπουλ του εθνικού κράτους; Πώς εξαναγκάστηκαν σε φυγή οι γηγενείς που δεν «ταυτίζονταν» με τα νέα «εθνικά ιδεώδη»; Πώς κατακλύστηκε η Πόλη από τους επαρχιώτες και τι επίπτωση είχε η πληθυσμιακή αλλοίωση στην όλη αστική ταυτότητα; Αυτά ήταν τα βασικά ερωτήματα που με απασχολούσαν όταν ξεκίνησα. Και κατέληξα στο βασικό συμπέρασμα πως η Ιστάνμπουλ τού σήμερα δεν είναι παρά ένα ακόμη στάδιο στη μακρότατη ιστορία της Πόλης: το στάδιο κατά το οποίο βαραίνει καθοριστικά στην αστική ταυτότητα και μνήμη η αίσθηση της απουσίας. Η σημερινή Πόλη είναι, πρωτίστως, η πόλη των Απόντων.

Τα επτά αυτά χρόνια αισθάνομαι πως ζω μια διπλή ζωή, μια ζωή σε δύο επίπεδα. Το ένα επίπεδο είναι εκείνο της μνήμης, και μάλιστα όχι της δικής μου μνήμης, όχι της ατομικής μνήμης, αλλά της συλλογικής μνήμης τρίτων. Έβλεπα για μεγάλο διάστημα την παρουσία μου στην Πόλη ρομαντικά, ως μια προσωπική πράξη αντίστασης στην καταστροφή του κοσμοπολιτισμού της, και αισθανόμουν να με βαραίνει το χρέος της καταγραφής του. Δεν θα μπορούσα όμως να περιοριστώ μόνο στον κόσμο των φαντασμάτων και στις σελίδες της ιστορίας, όση χαρά και ικανοποίηση και αν μου προσφέρουν. Τα πρακτικά ζητήματα –εξεύρεση στέγης, εργασίας, φίλων– ζητούσαν άμεση ικανοποίηση. Η σημερινή Πόλη, εξάλλου, παραμένει πανέμορφη, ενώ μου χάρισε απλόχερα μια ζωή γεμάτη.

Την Κωνσταντινούπολη, την Ιστάνμπουλ τού σήμερα, την αγαπώ. Εδώ είναι το σπίτι μου. Άφησα τον εαυτό μου να βυθιστεί σε αυτή τη μαγεία της Πόλης, μαγεία που σε πνίγει και σε γεμίζει νοσταλγία όταν βρίσκεσαι μακριά της. Καθώς ζω μια ζωή νομαδική στο τρίγωνο Πόλης – Λονδίνου – Αθήνας, η εμπειρία του αποχωρισμού από την Πόλη και της επιστροφής μου είναι πολύ οικεία.

Η Κωνσταντινούπολη είναι μια πόλη βαριά, δυσβάσταχτα μελαγχολική. Όταν ο καιρός είναι καλός, αποτελεί παράδεισο. Τον χειμώνα, όμως, όταν τα πάντα είναι γκριζα και παγωμένα και ο ήλιος κάνει βδομάδες να βγει, αισθάνεσαι μια ταφόπλακα να έχει πέσει στο στήθος σου. Τότε είναι που θέλω να δραπετεύσω προς τον ήλιο. Η νοσταλγία όμως αρχίζει να με ζώνει ασφυκτικά, πάντοτε γύρω στις δύο εβδομάδες απουσίας.

Η μαγεία της Πόλης είναι μια συνισταμένη πολλών πραγμάτων που την κάνουν ξεχωριστή. Το φυσικό κάλλος που την περιβάλλει, το οποίο ελάχιστες πόλεις (Ρίο, Κέιπ Τάουν) συναγωνίζονται, η δυσεύρετη ποικιλία μνημείων από μία εντυπωσιακή ποικιλία εποχών και πολιτισμών και οι μνήμες που στοιχειώνουν κάθε της γωνιά. Τα κτίρια της Πόλης σου μιλούν, άλλοτε ψιθυριστά και άλλοτε κραυγάζοντας, βομβαρδίζοντάς σε με υπενθυμίσεις για όσα πέρασαν και κινδυνεύουν να ξεχαστούν.

Η μαγικότερη, όμως, από όλες τις ιδιομορφίες της Πόλης είναι πως δεν πρόκειται για μία πόλη. Τόσο την Κωνσταντινούπολη που χάθηκε, όσο και την Ιστάνμπουλ του σήμερα, απαρτίζουν περισσότερες πόλεις, περισσότερα επίπεδα, περισσότερες πραγματικότητες που συνυπάρχουν σε ένα αντιφατικό και παράταιρο όλο. Στο παρελθόν, τις ήσυχες, νεκρωμένες σχεδόν συνοικίες των Μουσουλμάνων της Επταλόφου διαδέχονταν οι πολύβουες γειτονιές των παζαριών και οι συνοικίες των μη Μουσουλμάνων με εντελώς διαφορετική αρχιτεκτονική, ήθη και καθημερινότητα. Αν χθες τη διαφορά έκανε η εθνότητα και το θρήσκευμα, σήμερα στη βάση της βρίσκονται το εισόδημα και η ιδεολογία. Χάσμα αβυσσαλέο χωρίζει τις γειτονιές των μεγαλοαστών από εκείνες των φτωχών εποίκων της επαρχίας, αν και πολύ συχνά δεν απέχουν παρά λίγες εκατοντάδες μέτρα. Αντίστοιχο χάσμα, αγεφύρωτο, ανάμεσα στις «κοσμικές» περιφέρειες και στις συνοικίες των Ισλαμιστών. Εντελώς διαφορετικός ο χαρακτήρας των ιστορικών συνοικιών με τα μέγαρα της Μπελ Επόκ, τα ξύλινα οθωμανικά κονάκια και τις εκκλησίες και συναγωγές, από τις μοντέρνες τσιμεντοπόλεις που τις ζώνουν από κάθε πλευρά.

Ο καθημερινός βομβαρδισμός από εικόνες –που μοιάζουν ασυνάρτητες όχι μόνο για τον επισκέπτη, αλλά και για τον κάτοικο της Πόλης– κάνει πολλούς να τη χαρακτηρίζουν «πόλη σχιζοφρενική». Αυτή, όμως, η ιδιότητά της του χαμαι-

λέοντα, αυτά τα μύρια πρόσωπα τα αταίριαστα μεταξύ τους, είναι που κάνουν την Πόλη μαγική. Ζώντας εδώ έχεις την αίσθηση πως μετεωρίζεσαι μεταξύ περισσότερων πόλεων και περισσότερων κόσμων. Και είναι αλήθεια, όσο κι αν σου φαίνεται περίεργο, πως η Πόλη μου λείπει ακόμη κι όταν βρίσκομαι εδώ. Τις μέρες που βυθίζομαι στη ρουτίνα της δουλειάς, αισθάνομαι πιεστική την ανάγκη να βγω από το σπίτι, να δραπετεύσω στους δρόμους της Παλιάς Πόλης και του Πέραν. Αναπολώ τις μέρες που μοναδική μου ασχολία ήταν η ανακάλυψη, η παρατήρηση, η καταγραφή.

Μεγαλύτερή μου, λοιπόν, χαρά στην Πόλη είναι να την περπατώ, να βυθίζομαι μέσα στους πολλαπλούς κόσμους της. Κατά τους πολύωρους αυτούς περιπάτους, ξετρύπωσα ολόκληρους μικροκόσμους, πολλούς άσχετους με τις μειονότητες. Και συνειδητοποίησα πως δεν είναι μόνο οι μη Μουσουλμάνοι σε κίνδυνο να εκλείψουν, αλλά και μορφές της αστικής ζωής που χαρακτηρίζαν την Πόλη για αιώνες (όπως η εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα στα οθωμανικά χάνια και ένα σωρό παραδοσιακά επαγγέλματα).

Στους ίδιους περιπάτους ήρθα πρόσωπο με πρόσωπο και με τον κίνδυνο της «αστικής ανάπλασης», που πλανάται πάνω από πολλές ιστορικές γειτονιές. Οι αστικές αναπλάσεις είναι επιδοτούμενες και κατευθυνόμενες από την κυβέρνηση και τις δημοτικές αρχές. Περιλαμβάνουν πάντοτε και σχέδιο απομάκρυνσης των υφιστάμενων κατοίκων της «αναπλασσόμενης» περιοχής, που ανήκουν στα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού, και τον εποικισμό της συνοικίας από νεόπλουτους. Την ώρα που κάκιστης ποιότητας ανακαινίσεις καταστρέφουν τον οικοδομικό ιστό ιστορικών συνοικιών (συνήθως οι οικοδομές γκρεμίζονται και ξανακτίζονται κακότεχνες απομιμήσεις των αυθεντικών), η διά της βίας μετοικεσία των κατοίκων στα γκέτο της περιφέρειας αφανίζει τον υπάρχοντα κοινωνικό ιστό. Το αποτέλεσμα μοιάζει ψεύτικο και από κάθε άποψη κακόγουστο...

Η Πόλη των Απόντων είναι ο καρπός αυτών των περιπάτων. Είναι ένα οδοιπορικό για την Πόλη των «άλλων» – των Ελλήνων, των Αρμενίων, των Εβραίων, των Λεβαντίνων, των Ρώσων. Κάθε κεφάλαιο είναι και μία διαδρομή στον χώρο και στον χρόνο: αφορά είτε μία από τις ιστορικές περιφέρειες της Κωνσταντινούπολης, είτε μία περίοδο της μακρόχρονης ιστορίας της, είτε τη μνήμη και το παρόν μιας από τις κοινότητες των Απόντων. Ταυτόχρονα, είναι και μια προσπάθεια να μεταδώσω την αγάπη μου για πολλές όψεις της πόλης αυτής, και να μοιραστώ εμπειρίες ξεχωριστές που μου χάρισε.

Δεν ισχυρίζομαι πως έγραφα ένα ιστορικό πόνημα, για τη συγγραφή του οποίου δεν είχα ούτε τον χρόνο ούτε τα προσόντα (είμαι δημοσιογράφος και ταξιδιώτης, όχι ιστορικός). Ούτε πρόκειται για ταξιδιωτικό οδηγό, καθώς δεν

περιέχει πρακτικές οδηγίες ή μία εξαντλητική λίστα από αξιοθέατα. Είναι μία απλή πρόσκληση συνοδοιπορίας. Σου ζητώ να με συνοδεύσεις στις περιηγήσεις μου σε χώρους και σε περιστατικά που σφράγισαν την ιστορία αυτής της κοσμοπόλης, αφήνοντάς με να είμαι τα μάτια και τα αυτιά σου.

Πέραν, Μάρτιος 2011

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ

ΈΝΑ ΠΟΛΥ ΣΥΝΤΟΜΟ προσχέδιο του βιβλίου αυτού εκδόθηκε στα αγγλικά με τίτλο *Going Back to Constantinople – Istanbul, A City of Absences*, από την *Athens News* το 2007. Το παρόν βιβλίο δεν αποτελεί μετάφρασή του, παρ' ότι αρκετά στοιχεία του χρησιμοποιήθηκαν και εδώ. Στα τέσσερα χρόνια ζωής μου στην Πόλη, που μεσολάβησαν από το πρώτο εκείνο εγχείρημα, κάποιες ιδέες μου άλλαξαν, οι γνώσεις μου για την ιστορία και το παρόν των μειονοτήτων, αλλά και για τα προβλήματά τους, πλουτίστηκαν. Θεώρησα απαραίτητο να προσθέσω ιδιαίτερα κεφάλαια για τις διαφορετικές συνιστώσες του σημερινού Ελληνισμού της Πόλης και για τους Λεβαντίνους.

Όσο για τους Αρμενίους, την αριθμητικά σημαντικότερη –σήμερα– μειονότητα της Πόλης, ζητήματα σχετικά με αυτούς βρίσκονται διεσπαρμένα σε πολλά κεφάλαια. Ήταν κυρίως η έλλειψη χώρου που με εμπόδισε να αφιερώσω ένα κεφάλαιο ειδικά στην αρμενική κοινότητα. Αλλά και η συνειδητοποίηση πως δεν θα είναι στοιχειωδώς πλήρης η εξέταση της ιστορίας των Αρμενίων στην Πόλη, αν αποκοπεί από το γενικότερο πλαίσιο της παρουσίας τους στη Μικρά Ασία και από τις αλληπάλληλες τραγωδίες που έπληξαν τον λαό αυτό στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Επιθυμία και υπόσχεσή μου: να γράψω περισσότερα για την ιστορία, την απaráμιλλη τέχνη και πολιτισμό και τον αφανισμό των Αρμενίων σε ένα βιβλίο για τη Μικρά Ασία.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπισα είναι εκείνο των ονομάτων, πρώτα και κύρια εκείνων της Πόλης. Το όνομα *Ιστάνμπουλ* (τονίζεται στην παραλήγουσα και όχι στη λήγουσα!) έχει αναμφισβήτητα ελληνική προέλευση (*εις την Πόλιν*), κάτι που γίνεται πια δεκτό ομόφωνα και εδώ από τους ιστορικούς και τη διανόηση. Παρά την ελληνική ρίζα του, το όνομα ξενίζει στην Ελλάδα. Αντίθετα δε απ' ό,τι πιστεύεται, δεν αποτέλεσε το επίσημο όνομα της Πόλης παρά μόλις το 1930. Ως τότε, οι Οθωμανοί αποκαλούσαν επισήμως την πρωτεύουσά τους Κωνσταντίνιγιε, θέλοντας με τον τρόπο αυτόν να τονίσουν πως οι Σουλτάνοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως διαδόχους του ιδρυτή της, Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ως (Ι)Σταμπούλ αναφερόταν έως τότε μόνο η τειχισμένη ιστορική χερσόνησος.

Δεν χρησιμοποιώ το όνομα Ιστάνμπουλ παρά σε εξαιρετικές περιπτώσεις, και μόνο για τη σημερινή Πόλη. Τόσο γιατί ξενίζει το ελληνόφωνο κοινό, όσο και γιατί θεωρώ την επίμονη προσταγή χρήσης του από τους εδώ κύκλους ως αποκύημα εθνικιστικής υστερίας και δεν δέχομαι να συμμορφωθώ. Για τον απλούστατο λόγο ότι οι πόλεις εγγράφονται στη γλώσσα των λαών που τις κατοίκησαν με ένα συγκεκριμένο όνομα, και η απαίτηση να καταργηθεί η χρήση του προσβάλλει την ιστορική μνήμη. Η Πόλη έχει εγγραφεί στην ελληνική γλώσσα ως Κωνσταντινούπολη. Η Θεσσαλονίκη έχει εγγραφεί ως Selânik στα τουρκικά και είναι γνωστή ως Salonica στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Έτσι, η εμμονή χρήσης του ελληνικού ονόματος από τους πάντες είναι εξίσου κωμική και αδικαιολόγητη.

Επιμένω δε στη χρήση του ονόματος *Ρωμανία* αντί για *Βυζάντιο* και *Βυζαντινή αυτοκρατορία*. Με αυτό το όνομα αναφέρονταν οι ελληνόφωνοι κάτοικοι του στο κράτος τους, αλλά και οι Ευρωπαίοι (οι μεσαιωνικές πηγές αναφέρονται και σε *Ελληνική αυτοκρατορία* και *Έλληνες Αυτοκράτορες*) και οι Μουσουλμάνοι (που κάνουν λόγο πάντοτε για *Ρουμ*). Οι κάτοικοι της Ρωμανίας αυτοαποκαλούντο *Ρωμαίοι*. Μόνο οι κάτοικοι της πρωτεύουσας ονομάζονταν ενίοτε από τους λογίους *Βυζάντιοι*, αναφορά στην αρχαία πόλη που προϋπήρχε της Νέας Ρώμης. Η χρήση των όρων *Βυζάντιο* και *Βυζαντινός* για τη Ρωμανία ξεκίνησε από τη Δύση και μάλιστα το 1557, έναν αιώνα μετά την οριστική κατάλυσή της, από τον Γερμανό ιστορικό Hieronymus Wolf.

Για τη διευκόλυνση του Έλληνα αναγνώστη και ταξιδιώτη παρατίθενται, στο κείμενο αλλά και στα αντίστοιχα ευρετήρια, τόσο τα ελληνικά τοπωνύμια της ευρύτερης πολιτικής γεωγραφίας, όσο και τα τουρκικά αντίστοιχά τους, με την αυθεντική ορθογραφία και τη φωνητική τους απόδοση. Οι ημερομηνίες που αναφέρονται σε παράθεση δίπλα στα ονόματα των ηγεμόνων αφορούν τα έτη παραμονής τους στον θρόνο.

Όσον αφορά το ζήτημα της παράθεσης των πηγών, προσπάθησα κατά το δυνατό να μην καταφύγω σε μεταφράσεις αλλά να διαβάσω και να μεταφράσω ο ίδιος τα πρωτότυπα κείμενα. Έτσι, φέρω ο ίδιος (και όχι η επιμέλεια) την πλήρη ευθύνη για τα όποια σφάλματα στα παρατιθέμενα χωρία από κείμενα στη μεσαιωνική ελληνική, αγγλική, τουρκική, παλαιογαλλική, γαλλική, ισπανική, ιταλική, πορτογαλική, λατινική και εβραϊκή που μετέφρασα. Για τα αποσπάσματα από έργα στη γερμανική, ρωσική και αραβική, τις οποίες δεν μιλώ, βασίστηκα σε αγγλικές μεταφράσεις, τις οποίες και μετέφρασα ο ίδιος. Τα παρατιθέμενα αποσπάσματα βιβλίων της ελληνικής διατηρούν την ορθογραφία του πρωτοτύπου.

Η ΒΟΗΘΕΙΑ που μου προσέφεραν τόσο η οικογένειά μου όσο και οι στενοί φίλοι μου στην Πόλη, αλλά και ένας ευρύς κύκλος προσώπων, ήταν ανεκτίμητη, και χωρίς αυτή δεν θα μπορούσα να ολοκληρώσω το βιβλίο. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την συμ-Πολίτισσα ζωγράφο Όλγα Αλεξοπούλου, που με βοήθησε να μεταφράσω τον σκελετό του βιβλίου από την αγγλική και με συνέδραμε αποτελεσματικά στην έρευνα και στην αναζήτηση βιβλιογραφίας, αλλά και στην κατανόηση των ζητημάτων τέχνης. Η Όλγα ζωγράφισε και τους χάρτες που κοσμούν το βιβλίο αυτό. Έτερος «νεο-Πολίτης», ο blogger Κωνσταντίνος Μαρούσης, διάβασε επανειλημμένα τα επί μέρους κεφάλαια, βοηθώντας αποτελεσματικά με τις προτάσεις και τις ιδέες του, ενώ συνέταξε τα ευρετήρια. Έτερα αγαπημένα και ακάματα πειραματόζωα οι στενοί μου φίλοι Σολίτα Σαλτιέλ, Χάρης Τζήμητρας, Μαίρη Μπαχτσέ και Χάρης Θεοδωρέλης-Ρήγας, αλλά και οι γονείς μου, που διόρθωσαν πολλές αβλεψίες και παραλείψεις και συμμετείχαν πολύ ενεργά στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην Άννα Πατάκη, στον Γιώργο Πάντσιο, στον Γιώργο Πάτμιο και στον Κώστα Γιαννόπουλο που με ενθάρρυναν σε κάθε βήμα αυτής της προσπάθειας, όπως και στον Μάριο Παρθένη-Γαρδίκη που μαρτύρησε (κυριολεκτικά) κατά την επιμέλεια και διόρθωση (μια ενοχή που θα πάρω μαζί μου ως τον τάφο...).

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω (με αλφαβητική σειρά): Στην Πόλη, τους: Ιάσονα Αθανασιάδη, (Πρωτοπρεσβύτερο) Δοσίθεο Αναγνωστόπουλο, Μηνά Βασιλειάδη, Μιχάλη Βασιλειάδη, Λάκη Βίγκα, Συμεών Γιλμάζ, Μαρίνα Δρουμαλίτου, Χάρη Θεοδωρέλη-Ρήγα, Αλέξανδρο Καμπούρη, Ιωακείμ Καμπουρόπουλο, Φραγκώ Καραόγλαν, (Μητροπολίτη Προύσης) Ελπιδοφόρο Λαμπρινιάδη, Ανθή Μάρα, Γιώργο Μαρινάκη, Τασώ Μουμπαγιατζήογλου, Ευαγγελία Μπαλτά, Νίκο Σιγάλα, Χάρη Τζήμητρα, Χαρά Χαρσού, Rifat Bali, Lizi Behar, Sinem Bengi, Fethiye Çetin, Serdar Çetiner, Hrant Dink (†), Aysan Esat Doğaner, Mariam Drameryan, Şule Enginarlar, Shervin Avesta Fekri, Gülen Güler, Ayşe Günaysu, “Barry Kapanacı”, Rinaldo Marmara, αδελφή Emilie Mimar, Baskin Oran, Necla

και Ahmet Özgüneş, Defne Sandalcı, Mert Sandalcı, Kai Strittmater, André Tekel, Leyla Tiryakioğlu, Saffet Emre Tonguç, Sevin Turan, Cihan Tutluoğlu, Nursel Tutluoğlu, Κατερίνα Πρόκου-Τürker, Orhan Türker, Pat Yale και Deniz Yazgan. Στην **Αθήνα**, τους: Νίκο Αλιβιζάτο, Ρέα Βαλντέν, Θέτιδα Γούλιου, Αλέξανδρο Δημητρακόπουλο, Αλέξανδρο Ζακιάν, Μαρία Ζουράρη-Bolz, Αθηνά Καζολέα, Αντώνη Καμάρα, Μαριάννα Κορομηλά, Ξένια Κουναλάκη, Αλέκο Κράλλη, Γιάννη Κτιστάκη, Σοφία Λαμπροπούλου, Ακύλα Μήλλα, Εύα Μπαρμποπούλου, Γιώργο Νικολόπουλο, Δημήτρη Ξανθούλη, Αγγελία Παπαγιαννοπούλου, Πέτρο Παπακωνσταντίνου, Μιράντα Τερζοπούλου, Ελένη Τριανταφυλλίδη, Θάλεια Τσακοπούλου, Σάββα Τσιλένη, Νίκη Φίλιππα, Γιάννη Ψαρόπουλο, Αμαλία και Werner van Gent, Elaine Green, Rosie Randolph και σύσσωμο το προσωπικό της Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Στη **Θεσσαλονίκη**, τους: Ρένα Μόλχο, Ρόζυ και Νίκο Σαλιτιέλ, Μερίς και Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη και Φανή Χαρίση. Στη **Σμύρνη**, τις οικογένειες Aliotti, Corsini, Simes, Sireilles, όπως και τον Alex Baltazzi. Στο **Τελ Αβίβ**, τις οικογένειες Abravanel, Benveniste, Gattenyo και Pisante. Στο **Μόναχο**, την Ελένη Τορώση και την Christiane Schlötzer-Scotland. Στη **Βαρσοβία**, την Klara Syrewicz. Στο **Λονδίνο**, τέλος, τους: Ελίνα Γούλιου, Χάρη Ηλιάδη, Δέσποινα και Γιώργο Μπερέκο, Νιχάτ Τσολάκ, Karabekir Akkoyunlu, Giovanni Amodeo, Bruce Clark, Béranger Guille, Markus Ketola, Yeşim και Güney Yıldız.

Τα τελευταία επτάμισι χρόνια ήταν τα πιο όμορφα, έντονα και δημιουργικά της ζωής μου, χάρη στα πρόσωπα που βρέθηκαν πλάι μου. Cihan, Σοφία, Χάρη Τ., Όλγα, Χάρη Ρ., Σολίτα, Χαρά, Αθηνά, Κώστα, Sevin, Μαίρη, Elaine, σας ευχαριστώ για τα πάντα και σας αγαπώ. Αυτό το βιβλίο είναι κομμάτι και της δικής σας ζωής, και σε σας αφιερώνονται τα κεφάλαιά του. Θα ήθελα, τέλος, να εκφράσω την ευγνωμοσύνη και αγάπη μου και προς την οικογένειά μου, Γιώργο Μασσαβέτα, Σωτηρία Μασσαβέτα-Παπανικολάου και Σπύρο Παπανικολάου, που πάντα με στηρίζουν, ακόμη και όταν διαφωνούν στο έπακρο με τις επιλογές μου – όπως με την εγκατάστασή μου στην Πόλη! Η αρωγή τους ήταν συχνά κρίσιμη για τη συνέχιση της προσπάθειάς μου, και οι συμβουλές τους πολύτιμες.

Α. ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ,
Η ΤΕΙΧΙΣΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

ΚΕΡΑΤΙΟΣ

Σαράι Μπουρνού

Τοπ Καπί

Αγία Ειρήνη

Αγία Σοφία

Θέση
Μεγάλου
Παλατίου

Σουλτάναχμετ
(Μπλε) Τζαμί

ΤΟΥ ΘΑΛΑΣΣΑ
(ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ)

Ι. ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΛΟΦΟ: ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ

στη ζωγράφο Όλγα Αλεξοπούλου, που μας κατέστρεψε το Γενί Τσαρσί, κουβαλώντας τις γκαλερί και την κίνηση

«Νομίζω πως δύο πόλεις μονάχα μέσα σ' όλο τον κόσμο δίνουν την εντύπωση της ξεπεσμένης βασίλισσας, της Γυναίκας που σέρνεται ολόγυμνη, γιγάντια, σάρκινη, ερωτόπαθη οπτασία μέσα στις αναλαμπές των φλογών και των αιμάτων του παρελθόντος: η Βενετία και η Πόλις. Ζουν, θα 'λεγε κανείς, διαρκώς τη μεγαλειώδη αγωνία όλων των περασμένων αιώνων, μέσα σε φλογερούς οραματισμούς, που αντιφεγγίζουν τη λάμψη τους στην καθημερινή ζωή του παρόντος. Έτσι, στο πρωταντίκρουσμα της Πόλης, σαν ιστορική κατάρρα και σαν κληρονομία βαρειά πατέρων που έζησαν μέσα στους κύκλους όλων των ανομημάτων, τα περασμένα χρόνια έρχονται να ενωθούν με τα τωρινά, σ' έναν κύκλο που περισφίγγει την ψυχή σαν εφιάλτης. Μα γρήγορα η ασύγκριτη Ομορφιά έρχεται ν' απολυτρώσει τον θεατή από κάθε ιστορική αναπόληση και να τον παραδώσει ολόψυχα στα μεθυστικά της μάγια»¹.

Σοφία Σπανούδη, Γράμματα από την Πόλη

Η μετακίνηση του «κέντρου βάρους» προς βορρά – Οι Επτά Λόφοι – Αγία Σοφία – Εξηγώντας τα ψηφιδωτά – Τα ξύλινα κονάκια – Βασιλική Κινστέρνα – Ιππόδρομος – Μέγα Παλάτιον – Η αυτοκρατορική διαδοχή: ένα λουτρό αίματος – Η αίθουσα της Πορφύρας

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ πέντε χρόνια αντικρίζω από το πλαϊνό παράθυρο της τζούμπας μου –του σκεπαστού πολιτικού μπαλκονιού που προεξέχει πάνω από τον δρόμο– την Αγία Σοφία. Από το τραπέζι-γραφείο μου, δουλεύω αγναυτεύοντάς την. Στην απόσταση αυτή μοιάζει κομψή, δίνει την εντύπωση ενός

¹ Στα παρατιθέμενα αποσπάσματα ελληνικών εκδόσεων έχει διατηρηθεί η γραφή του πρωτότυπου κειμένου.

συνόλου καμπυλωτών όγκων που σκαρφαλώνουν ο ένας πάνω στον άλλον με χάρη, πάνω από τους κήπους του Τόπκαπι και τις στέγες του Πέραν.

Είναι μία υπέροχη θέα, σαν ζωγραφικός πίνακας ζωντανός, τα χρώματα και το φως του οποίου μεταβάλλονται συνεχώς. Το χρώμα του ουρανού και οι αποχρώσεις που παίρνουν τα σύννεφα αλλάζουν ανάλογα με την ώρα, το φως και τις εποχές. Τον χειμώνα, ο ουρανός είναι γκριζος και η Αγία Σοφία σταχτιά. Τα απογεύματα του καλοκαιριού όλα χρυσίζουν στις ανταύγειες του ήλιου, που δύνει απέναντι, πίσω από τους λόφους, στο άλλο άκρο της επτάλοφης χερσονήσου. Το τεράστιο τρουλαίο κτίσμα άλλοτε φαίνεται μολυβί, άλλοτε ροδί και ενίοτε κεραμιδί.

Κάθε φορά που η φίλη μου Όλγα Αλεξοπούλου έρχεται σπίτι μου να δουλέψουμε, με εκθρονίζει, εξορίζοντάς με στη διπλανή καρέκλα, και κάθεται στη δική μου. Η νεαρή Αθηναία ζωγράφος, που ζει μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη, μαγνητίζεται από την Αγία Σοφία. Συλλαμβάνω συχνά πυκνά την Όλγα –ένα, κατά τα λοιπά, τέρας αυτοπειθαρχίας– να υποκύπτει στον πειρασμό και να ατενίζει για ώρα πολλή, σαν υπνωτισμένη, τη Μεγάλη Εκκλησία. Πώς ο ήλιος γυαλίζει στον τρούλο της, πώς είναι φωτισμένη το απόγευμα και πώς διαγράφεται μέσα στη γαλάζια ομίχλη των χειμωνιάτικων πρωινών.

Περίπου δύο χιλιόμετρα μας χωρίζουν από αυτό το σύμβολο, ακόμα σήμερα, της Πόλης, από την πιο διάσημη σιλουέτα της. Ανάμεσά μας, παρεμβάλλεται ο υδάτινος διάδρομος του Κερατίου, που χωρίζει το Πέραν –το διαμέρισμά μου, τη γειτονιά μου, τον μικρόκοσμό μου– από την παλιά Κωνσταντινούπολη, όπου η Αγία Σοφία δεσπόζει. Κοινωνικά, όμως, η απόσταση ανάμεσα στο Πέραν και στην ιστορική Επτάλοφο είναι πολύ μεγαλύτερη. Ο Κεράτιος σχίζει την ευρωπαϊκή Κωνσταντινούπολη στα δύο. Γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα, μία γέφυρα ένωσε τις δύο όχθες. Το πολιτιστικό και κοινωνικό σχίσμα, ωστόσο, διατηρήθηκε και παραμένει αβυσσαλέο ανάμεσα στις «εδώ» και στις «εκεί» συνοικίες. Βαθύ όσο ποτέ, έστω και με διαφορετικές από το παρελθόν παραμέτρους.

Οι Έλληνες της Ρωμανίας και αργότερα οι Οθωμανοί, προστατευμένοι πίσω από τα τείχη τους, κοιτούσαν με περιέργεια και καχυποψία τις γειτονιές της Περαιάς – τον Γαλατά και αργότερα το Πέραν. Εκεί πέρα, μακριά από την καρδιά της εξουσίας, βυζαντινής ή οθωμανικής, Ευρωπαίοι έμποροι, επί Ρωμανίας, και Λεβαντίνοι και Χριστιανοί μιμητές τους, αργότερα, ζού-

σαν με τους δικούς τους κανόνες και ήθη, αγνοώντας επιδεικτικά τα κρατούντα απέναντι. Σήμερα, ωστόσο, η Παλιά Πόλη, αυτό το περίτειχο τρίγωνο γης, είναι που προκαλεί την περιέργεια και την καχυποψία στους περισσότερους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης. Το Πέραν και, ακόμη περισσότερο, οι νεότερες γειτονίες προς βορρά έγιναν το «εδώ», το κέντρο της αστικής ζωής. Και το «εκεί» είναι η Επτάλοφος, βαριά κάτω από τις ιστορικές της μνήμες, άγνωστη, «απαγορευμένη πόλη» για τους περισσότερους.

Ένας από αυτούς είμαι κι εγώ. Πρωτοστατώ στις προσπάθειες εξεύρεσης του πολυπόθητου τραπεζιού στα καφέ και εστιατόρια του Πέρα, με θέα την κορυφογραμμή της Επταλόφου, παρέλαση από μιναρέδες και τρούλους, εντυπωσιακά φωτισμένους το βράδυ. Αφηφώ το κρύο στο κατάστρωμα των πορθμείων της γραμμής Ευρώπης-Ασίας για να θαυμάσω τις περίεργες γκρίζες σιλουέτες της να πλησιάζουν. Όπως οι περισσότεροι ντόπιοι, είμαι περισσότερο εξοικειωμένος με το καθηλωτικό πανόραμα της Επταλόφου «από μακριά», παρά με τη ζωή στα στενά της δρομάκια. Τα τελευταία, πάλι, μου είναι περισσότερο οικεία απ' ό,τι οι σημερινοί τους κάτοικοι.

Μετά από έξι χρόνια στην Πόλη, ξέρω σχεδόν απ' έξω κάθε γωνιά του Πέρα και του Γαλατά. Στην ιστορική Κωνσταντινούπολη, όμως, παρά τις συχνές πολύωρες περιπλανήσεις μου, παραμένω ξένος, πάντα επισκέπτης, πάντα σαστισμένος μετά από κάθε βόλτα. Οι γειτονίες της είναι ένας κόσμος μυστικός, απόκρυφος, αντιφατικός. Εσωστρεφείς, γεμάτες μυστήριο, σε προκαλούν. Είναι η «χώρα του αγνώστου», όπου σέρνω, εκόντες άκοντες, Τούρκους και Έλληνες φίλους σε πολύωρες οδοιπορίες παρατήρησης, προσκυνήματα και κυνήγια φαντασμάτων.

«Μα τι τρέχεις πάλι στο *Balat* και το *Kumkari*;» με ρωτούν. Αν για τους αλλοδαπούς, επισκέπτες και παροίκους, οι γειτονίες της Παλιάς Πόλης φαντάζουν σαγηνευτικές, για πολλούς Τούρκους αστούς δεν αποτελούν παρά λόγο ντροπής, έμπρακτη διάψευση της ευρωπαϊκής φαντασίωσής τους για τη χώρα. Βλέπουν, μεν, τα γνωστά αξιοθέατα και τον «αναπλασμένο» άμεσο περίγυρό τους ως λόγο υπερηφάνειας για ένα παρελθόν που ελάχιστα γνωρίζουν, ως δόση «τοπικού χρώματος» στη «μοντέρνα» και «ευρωπαϊκή» Πόλη τους. Τις συνοικίες, όμως, που δεν έχουν «αναπλαστεί» και δεν φιλοξενούν τις ορδές του μαζικού τουρισμού τις θεωρούν άντρο θρησκευομανών και του λούμπεν προλεταριάτου.

Έχει καρφωθεί στο μυαλό μου μια διήγηση της Ανθής Μάρα, έτερης Ελλαδίτισσας που μετοίκησε στην Πόλη. Διδάσκει γαλλικά στο ιδιωτικό λύκειο Saint Benoît του Γαλατά, που απευθύνεται στη μεγαλοαστική τάξη. Μία από τις μαθήτριάς της αποτύπωσε σε μία φράση, με την ευθύτητα του παιδικού λόγου, το πώς βλέπει την Παλιά Πόλη η τάξη αυτή. «Εμένα, κυρία, οι γονείς μου δεν με αφήνουν να πάω στο *Sultanahmet*, γιατί εκεί μένουν φτωχοί».

Σνομπισμός και ημιμάθεια, πιθηκίστικος μιμητισμός της Ευρώπης (σήμερα περισσότερο της Αμερικής) χαρακτηρίζουν συχνά τους «λευκούς Τούρκους», την αστικοποιημένη, κοσμική, δυτικοτρόπη (στην εμφάνιση, όχι στις αντιλήψεις!) αστική τάξη. Ωστόσο, οι περισσότεροι φίλοι μου έχουν δίκιο: η παλιά πόλη, παραδομένη στους εποίκους της ενδοχώρας, είναι το μακρινό «εκεί». Μόνο για περίπατο θα διέσχιζα ποτέ τον Κεράτιο. Η Επτάλοφος δεν είναι μέρος της καθημερινότητάς μου. Ποτέ δεν μου πέρασε από το μυαλό, για παράδειγμα, να νοικιάσω σπίτι σε μία από τις γειτονιές της.

Όσοι κατοικούν βόρεια του Κερατίου και στα εύπορα προάστια του Βοσπόρου και του Μαρμαρά δεν διατηρούν καμία επαφή με τη θρησκόληπτη φτωχολογιά που γεμίζει τα στενά, με τα καταρρέοντα σπίτια και τα αυστηρά ήθη, της ιστορικής χερσονήσου. Ακόμη και το προσωπικό που απασχολείται στα αστικά σπίτια, οι εργάτες των επιχειρήσεων φίλων και γνωστών, όλοι μένουν σε γειτονιές της Περαίας ή της Ασίας. Εκτός από μία ολοένα μεγεθυνόμενη παροικία ξένων που αγόρασαν σπίτια στο Balat και στο Φανάρι και από τους ιερείς του Πατριαρχείου, ούτε εγώ, ούτε οι γνωστοί και φίλοι μου έχουμε σχέσεις με κόσμο που να κατοικεί στην Παλιά Πόλη. Κι όμως, η γενιά των γονιών μας δεν γνώρισε τη διχοτόμηση αυτή. Τότε, το Φανάρι, το Κούμκαπι και η Σαμάτια ήταν ακόμη «καθωσπρέπει γειτονιές» Ρωμιών και Αρμενίων, ενώ το Φάτιχ, το Άκσαραι και το Λάλελι προπύργια της τουρκικής αστικής τάξης και όχι ζώνες υποβάθμισης όπως σήμερα. Γονείς γνωστών μου μεγάλωσαν στο Φάτιχ. Σήμερα, αν κανείς μάς πει πως μένει στο Φάτιχ, θα μείνουμε με τα μάτια ορθάνοιχτα.

Την ιστορική χερσόνησο έζωναν, έως τα μέσα του 19ου αιώνα, τα βυζαντινά τείχη, αποκλείοντάς την από τον έξω κόσμο και τους νεωτερισμούς του, ενώ «σαν σκούρα μπλε κορδέλα» την τριγουρίζουν ο Μαρμαράς και ο Κεράτιος. Εδώ σώζονται τα βυζαντινά και τα περισσότερα οθωμανικά μνημεία της Πόλης. Εδώ ήταν η Κωνσταντίνου Πόλις, που πήρε το όνομα Ιστάν-

μπούλ («εις την Πόλιν») από τους Οθωμανούς. Αυτό το όνομα δήλωνε την ιστορική τειχισμένη χερσόνησο και όχι ολόκληρη την οθωμανική πρωτεύουσα.

Το άλλοτε κέντρο ζωής και εξουσίας ζει σήμερα ναρκωμένο, με εξαίρεση τις γειτονιές που απέκτησαν χαρακτήρα «ανοικτού μουσείου». Η Παλιά Πόλη έρχεται στο προσκήνιο όποτε κάποιο φιλόδοξο σχέδιο «αστικής ανάπλασης» ή μία ανασκαφή απασχολεί τη δημοσιότητα, ή όταν οι δυσάρεστες αλήθειες της ζωής στα συντηρητικά της γκέτο αναφύονται στα δελτία και στα πρωτοσέλιδα. Μόνο το Πανεπιστήμιο Ιστάνμποουλ, στα ιστορικά κτίρια του Μπέγιαζιτ, και οι ιατρικές σχολές της Τσάπα θυμίζουν πως μέχρι πρόσφατα οι εδώ γειτονιές διατηρούσαν κεντρικό ρόλο στον αστικό βίο.

* * *

Η τοπογραφία της Πόλης είναι δύσκολη. Δύσκολη να την κατανοήσεις και να προσανατολιστείς, δυσκολότερη ακόμη για να μετακινηθείς, καθώς πρέπει να διασχίσεις τα νερά που χωρίζουν τις γειτονιές της. Οι μεταφορές υπήρξαν ανέκαθεν (και παραμένουν) μείζον πρόβλημα. Η Πόλη απλώθηκε πάνω σε τρεις γλώσσες ξηράς – δύο στην Ευρώπη, την Επτάλοφο και την Περαία, και μία στην Ασία – που τις χωρίζουν τρεις θάλασσες. Το νερό έπαιξε ανέκαθεν καθοριστικό ρόλο στη γεωγραφία, στη φυσιογνωμία και στις τύχες της Κωνσταντινούπολης, αλλά και στην καθημερινότητα των κατοίκων της.

Η χερσόνησος της Επταλόφου είναι ένα μεγάλο τρίγωνο, που έζωνε η αδιάκοπη ταινία των βυζαντινών τειχών. Τις πλευρές του ορίζουν η παραλία της Προποντίδας (Θάλασσας του Μαρμαρά) στον νότο, η παραλία του Κερατίου στον βορρά και τα Χερσαία τείχη στα δυτικά. Στη στενότερη πλευρά της ιστορικής χερσονήσου βρίσκεται το Saray Burnu («Ακρωτήριο του Ανακτόρου») με το συγκρότημα του Τορκαρι. Στα ανοιχτά του ακρωτηρίου, η Προποντίδα συναντά τον Κεράτιο και τον Βόσπορο, δημιουργώντας ένα πανόραμα που τόσο περιηγητές υμνούν ως το ομορφότερο της οικουμένης. Εδώ, στην απόληξη του τριγώνου, οικοδομήθηκε το Τορκαρι στη θέση της βυζαντινής ακρόπολης, και η Μεγάλη Εκκλησία. Στην απέναντι πλευρά του, απλώνονται τα Χερσαία τείχη. Και στο ενδιάμεσο, παρελαύνουν οι επτά

λόφοι, που κουβαλούν στη ράχη τους τις ιστορικές γειτονιές και τα μνημεία της Πόλης.

Σίγουρα θα έχεις ακούσει να αποκαλούν την Κωνσταντινούπολη «Επτάλοφο». Και θα ήταν λογικό, μόλις δεις χάρτη της, να φάξεις να εντοπίσεις τους περίφημους αυτούς επτά λόφους. Αν νομίσεις πως είναι εύκολο, πλανάσαι πλάνην οικτράν. Οι περισσότεροι χάρτες δεν τους αναφέρουν καν. Θα πονοκεφαλιάσεις συγκρίνοντας δύο ή περισσότερους από εκείνους που τους απαριθμούν. Οι επτά λόφοι είναι οι λόφοι της ιστορικής χερσονήσου, την τοπογραφία της οποίας έχουν σημαντικά αλλοιώσει χιλιετίες προσχώσεων και αιώνες πολεοδομικών επεμβάσεων. Σε διαβεβαιώ πως η Κωνσταντινούπολη έχει, πέρα από τους περίφημους επτά, πολύ περισσότερους λόφους στην Περαία, στην Ασία και στα Πριγκιπόννησα, η ανάβαση των οποίων σου κόβει την ανάσα...

Η ιδιότητα της Κωνσταντινούπολης ως επταλόφου είχε ιδιαίτερη σημασία στον κόσμο των συμβολισμών και των μύθων της Ρωμανίας. Αυτοί οικοδομούσαν την ακράδαντη πίστη των κατοίκων της ότι συνέχιζε το Κράτος Ρωμαίων, συνέχεια που προσέδιδε στον κάτοχο του Θρόνου του Κωνσταντίνου τη νομιμοποίηση αιώνων και τους πολυπόθητους τίτλους *Καίσαρ*, *Αύγουστος* και *Αυτοκράτωρ Ρωμαίων*. Στα μάτια των υπηκόων της, η Ρωμανία ήταν προορισμένη να συνεχίσει αιώνια τη ρωμαϊκή παράδοση. Ήταν το μόνο «πραγματικά χριστιανικό» κράτος, προϊόν θεϊκού σχεδίου. Οι επτά λόφοι της πρωτεύουσάς της, της Νέας Ρώμης, ήταν ένα από τα πολλά «σημάδια» του θείου της προορισμού. Πέραν της σημασίας που έχουν οι λόφοι στην ιστορία της Ρωμανίας, τα οθωμανικά τζαμιά που κτίστηκαν στις λοφοκορφές τους σφράγισαν την ταυτότητα και την ατμόσφαιρα της οθωμανικής Πόλης.

Ενώ, όμως, οι επτά λόφοι της παλαιάς Ρώμης προσδιορίζονται πέρα από κάθε αμφισβήτηση και φέρουν ονόματα για να ξεχωρίζουν, μεγάλη σύγχυση υφίσταται σχετικά με την ταυτότητα εκείνων της Πόλης. Όλοι συμφωνούν ποιος είναι ο Πρώτος Λόφος και ποιος ο Έβδομος. Ανάμεσά τους, όμως, το χάος. Αφού πονοκεφάλιασα ξεσκονίζοντας αντιφατικές πηγές, σου τους παρουσιάζω. Πάρε βαθιά ανάσα...

Ο Πρώτος Λόφος ορθώνεται από το Saray Burnu ως τον Ιππόδρομο και την ακτή της Προποντίδας. Επάνω του βρισκόταν το αρχαίο Βυζάντιον, τη θέση του οποίου πήραν τα κεντρικότερα μνημεία της Κωνσταντινούπολης: η

Ακρόπολη (σημερινό Topkapı), η Αγία Σοφία, η πλατεία του Αυγουσταίου, ο Ιππόδρομος και το Μέγα Παλάτιον. Ο Πρώτος Λόφος αντιστοιχεί στη συνοικία Sultanahmet. Την ονομάτισε το τζαμί που οικοδομήθηκε πάνω στις κερκίδες του Ιπποδρόμου, το «Μπλε Τζαμί» των Ευρωπαίων.

Πέντε από τους υπόλοιπους λόφους ορθώνονται σε παράταξη κατά μήκος του Κερατίου. (Μόνο ο Έβδομος βρίσκεται στο εσωτερικό του τριγώνου, πλησιέστερα στην Προποντίδα.) Ο Δεύτερος φιλοξενούσε το Forum του Κωνσταντίνου. Η Στήλη του Κωνσταντίνου σώζεται στο ψηλότερο σημείο του. Στην κορυφή του βρίσκεται και το επιβλητικό μπαρόκ τζαμί Nuruosmaniye, δίπλα στην περίφημη Σκεπαστή Αγορά (το «Μεγάλο Παζάρι» των Ευρωπαίων).

Τον Τρίτο στέφουν τα τεμένη Beyazit και Suleymaniye, με τα κεντρικά κτίρια του Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης ανάμεσά τους (ξεχωρίζει εδώ ο ιδιόμορφος πύργος της πυροσβεστικής, έργο του 19ου αιώνα). Οι κορυφές των τριών πρώτων λόφων συναποτελούν ενιαίο πλάτωμα, πάνω στο οποίο κτίστηκαν τα forta και τα δημόσια κτίρια της βυζαντινής πρωτεύουσας. Οι βόρειες πλαγιές του Δεύτερου και Τρίτου Λόφου κατηγορίζουν στον Κεράτιο και αποτελούσαν ανέκαθεν εμπορικές συνοικίες. Κατά την οθωμανική περίοδο, γέμισαν παζάρια και χάνια (βλ. Κεφάλαιο 3).

Στην κοιλάδα ανάμεσα στον Τρίτο και Τέταρτο Λόφο, που εκτείνεται από τον Κεράτιο ως την Προποντίδα και σχίζει την ιστορική χερσόνησο στα δύο, βρίσκονται το Υδραγωγείο του Αυτοκράτορα Ουάλη (βλ. Κεφάλαιο 4) και η λεωφόρος Atatürk. Στην κορυφή του Τέταρτου, βρισκόταν η βασιλική-μαυσωλείο των Αγίων Αποστόλων, τη θέση της οποίας πήρε το τέμενος του Πορθητή (Fatih Camii). Σήμερα φιλοξενεί τη διαβόητη για τον θρησκευτικό σκοταδισμό της, περιφέρεια Fatih (βλ. Κεφάλαια 4 και 6), όπου σώζονται –μες στον ωκεανό από τσιμεντένιες οικοδομές– συστάδες από ξύλινα κονάκια και σημαντικές βυζαντινές εκκλησίες.

Ο Πέμπτος Λόφος είναι κάπως χαμηλότερος. Στην κορυφή του, βρίσκονται η Μονή Παμμακαρίστου (βλ. Κεφάλαιο 6) και το τέμενος του Selim. Στις απότομες πλαγιές του προς τον Κεράτιο, απλώνεται το Φανάρι, με τη Μεγάλη Σχολή να δεσπόζει σε λοφίσκο, ακριβώς κάτω από την Παμμακαρίστο και το Οικουμενικό Πατριαρχείο κρυμμένο στους πρόποδες του (βλ. Κεφάλαιο 7).

Ο Έκτος είναι ο λόφος των Βλαχερνών, όπου και το υψηλότερο σημείο

της ιστορικής χερσονήσου, εβδομήντα επτά μέτρα, στην περιοχή της Πύλης Αδριανουπόλεως. Εδώ, βρισκόταν το Ανάκτορο των Βλαχερνών, ενώ στέκονται ακόμη η Μονή της Χώρας και το Ανάκτορο του Πορφυρογέννητου (βλ. Κεφάλαιο 6).

Ο Έβδομος, τέλος, είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση και ο μόνος που βρίσκεται κοντά στον Μαρμαρά. Οι Έλληνες τον αποκαλούσαν Ξηρόλοφο και καταλαμβάνει την περιοχή των Ψωμαθειών και του Γεντί Κουλέ (βλ. Κεφάλαιο 5), περίπου το ένα τρίτο της έκτασης της Επταλόφου.

Η περιοχή του Sultanahmet είναι η μόνη, μαζί με τη Σκεπαστή Αγορά, με την οποία εξοικειώνονται οι περισσότεροι επισκέπτες. Εδώ βρισκόταν η πνευματική και διοικητική καρδιά της βυζαντινής αλλά και της οθωμανικής Πόλης – η Μεγάλη Εκκλησία και το Μέγα Παλάτιον, η αργότερα εξισλαμισμένη Αγία Σοφία και το Τόπκαπι. Την ημέρα, γύρω από τα περιφημότερα αυτά αξιοθέατα ξεδιπλώνεται μία φανφάρα – συρφετός κοπαδιών από το Τέξας και την Ιαπωνία, προς άγραν φωτογραφιών, και ενοχλητικοί κράχτες υπηρεσιών κάθε είδους. Μόλις όμως πέσει το φως του ήλιου, η γειτονιά ντύνεται τα πέπλα του ονείρου. Οι ορδές των τουριστών δίνουν τη θέση τους σε εκείνες των κατοίκων των γύρω περιοχών, που έρχονται να σεργιανίσουν κάτω από τους φωτισμένους μιναρέδες. Ο αέρας είναι βαρύς. Νιώθεις πως κουβαλά τις μνήμες και τους μύθους δεκαεπτά αιώνων και τους αναστεναγμούς όσων έζησαν και πέθαναν, κάποτε, εδώ.

Εδώ στέκεται η Αγία Σοφία και μερικά από τα σημαντικότερα μνημεία της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης. Δεν θέλω να σε φορτώσω με πληροφορίες που μπορείς να βρεις εύκολα σε οδηγούς και ιστορικά εγχειρίδια. Αφού σε προσανατόλισα κάπως στην τοπογραφία της Πόλης, θα ήθελα τώρα να σε περπατήσω στις μνήμες του Πρώτου Λόφου. Να σου μιλήσω για τα γεμάτα συμβολισμούς κτίσματα της Ρωμανίας, που μας θυμίζουν τους θρύλους της και τις ιστορίες των επιφανών της. Αλλά και για κάποιες πτυχές –λαμπρές, αλλά και επονείδιστες– του βυζαντινού πολιτισμού, που παραμένει για τους περισσότερους ένα τεράστιο ερωτηματικό. Πώς έμοιαζε η βυζαντινή πρωτεύουσα, ποιοι ήταν οι μύθοι και οι θρύλοι της, πώς ζούσαν οι κάτοικοί της; Αυτά είναι τα βασικά ερωτήματα, που χάνονται, όμως, πίσω από τις ημερομηνίες και τα γεγονότα που αποστηθίζουν πολλοί μηχανικά.

Δεν υπάρχει καλύτερη απόδειξη του επιτεύγματος των αρχιτεκτόνων της

Αγίας Σοφίας από το ότι το κτίσμα παραμένει, χίλια πεντακόσια χρόνια μετά τη σύλληψή του, το πιο αναγνωρίσιμο σύμβολο της Πόλης. Η Μεγάλη Εκκλησία του Ελληνισμού, που προσωποποιούσε τη Ρωμανία, δεν έχασε την πρωτοκαθεδρία της αυτή, παρ' ότι η πόλη που τη γέννησε χάθηκε. Η Κωνσταντινούπολη άλλαξε επίσημη θρησκεία και γλώσσα, εντάχθηκε σε διαφορετικό πολιτιστικό κύκλο. Η Αγία Σοφία, όμως, αναγνωρίστηκε ως απαραίτητο επίτευγμα των ηττημένων από τους κατακτητές τους, που την έταξαν (για πέντε περίπου αιώνες) στη δική τους θρησκεία.

Ο ναός που βλέπουμε σήμερα είναι από τα ελάχιστα κτίρια παρόμοιου μεγέθους και ηλικίας που στέκονται χωρίς να έχουν ερειπωθεί. Κτίστηκε επί Ιουστινιανού για να αντικαταστήσει την προηγούμενη, λιτή βασιλική, που καταστράφηκε το 532 κατά τη «Στάση του Νίκα», και εγκαινιάστηκε τα Χριστούγεννα του 537. Είναι αφιερωμένη στην του Θεού Σοφία, στον Λόγο, δηλαδή στην ενσάρκωση της θείας Σοφίας στο σώμα του Ιησού. Η Μεγάλη Εκκλησία γιόρταζε ανήμερα τα Χριστούγεννα: για την Εκκλησία, η γέννηση του Ιησού σηματοδοτεί την ενσάρκωση του Λόγου.

Η εντύπωση που αποκομίζεις ατενίζοντας την Αγία Σοφία από μακριά είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη που σου αφήνει όταν στέκεσαι μπροστά της. Από το παράθυρό μου, βλέπω μια σιλουέτα παράδοξη μεν, αλλά κομψή, εστεμμένη με τον εντυπωσιακότερο τρούλο της Πόλης. «Ύψώνεται σε ύψος ουράνιο και, καθώς βρίσκεται ψηλότερα από τα άλλα οικοδομήματα, μοιάζει να σκύβει πάνω από την πόλη» γράφει ο Προκόπιος, ο επίσημος ιστορικός της αυλής του Ιουστινιανού, στο *Περί Κτισμάτων*². Αυτήν ακριβώς την αίσθηση αφήνει ο ναός δεκαπέντε αιώνες μετά, παρά τον συναγωνισμό του με τα σουλτανικά τεμένη για το ποιος θα κυριαρχήσει στην κορυφογραμμή της Επταλόφου.

Όταν βρεθείς μπροστά της, η Μεγάλη Εκκλησία θα σε ξενίσει. Ορθώνεται τιτάνια και μάλλον άγαρμπη. Σχεδόν σε πλακώνει. Οι προσόψεις της κρύβονται πίσω από τις τεράστιες αντηρίδες και τους θηριώδεις πεσσούς (με «απότομους ορεινούς βράχους» τούς παρομοιάζει ο Προκόπιος), πάνω στους οποίους πατά ο τρούλος. Αυτό που βλέπεις, δεν θα το χαρακτηρίζα

² Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, στο: Procopius IV, *Aedificiis Libri VI*, Saur Verlag GmbH, Μόναχο και Λειψία, σ. 10. Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα (ΜτΣ).

κομφό. Ο John Ash, σύγχρονός μας Βρετανός ποιητής που μετοίκησε στην Πόλη, είδε στο εξωτερικό του ναού «το δυσβάσταχτο βάρος χιλίων τετρακοσίων και πλέον χρόνων ιστορίας»³.

Το να φανταστείς πώς έμοιαζε η Αγία Σοφία πριν την οθωμανική κατάκτηση απαιτεί πολύπλοκη διαδικασία νοητικής αφαίρεσης. Πρέπει να αγνοήσεις τους μιναρέδες, τις τερατώδεις αντηρίδες που προσέθεσαν οι Βυζαντινοί και αργότερα ο Σινάν, ο διασημότερος Οθωμανός αρχιτέκτων, για να σταθεροποιήσουν ένα, ήδη τότε, γερασμένο μνημείο, όπως και το σύνολο από τρουλαία κιόσκια και μαυσωλεία που την έχουν κυκλώσει. Μόνο το άνω ήμισυ θυμίζει το αυθεντικό σχέδιο. Αλλά, και μετά από αυτή τη διαδικασία αφαίρεσης, ό,τι μένει, σίγουρα δεν είναι το απαύγασμα της κομψότητας.

Πώς εξηγείται, τότε, η αναντιστοιχία ανάμεσα στο άγαρμπο εξωτερικό και στο ουράνιο αποτέλεσμα του εσωτερικού, που άφηνε εμβρόνητους όλους τους επισκέπτες; Εξηγείται με αναγωγή στους κανόνες της πρωτοβυζαντινής αρχιτεκτονικής: Αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ο παραλληλισμός του κτίσματος με άνθρωπο. Η αρχιτεκτονική ακολουθεί, δηλαδή, τις επιταγές της Εκκλησίας: όπως ο πιστός καλείται να παραμελεί την εξωτερική του εμφάνιση και να επιδιώκει το εσωτερικό κάλλος, την καλλιέργεια της ψυχής, έτσι και το κτίσμα πρέπει εξωτερικά να είναι σεμνό και εσωτερικά πλούσιο. Το εσωτερικό είναι εκείνο που μετρά, και σ' αυτό οι αρχιτέκτονες της Ρωμανίας εξαντλούν όλη τους την τέχνη, φαντασία και καλαισθησία. «Η ιδέα πίσω από τη διακόσμηση των βυζαντινών εκκλησιών ήταν πως, μόλις οι πιστοί διέβαιναν το κατώφλι τους, άφηναν πίσω τους τον υλικό, καθημερινό κόσμο και εισέρχονταν στο Βασίλειο του Ουρανού» παρατηρεί ο Jonathan Harris⁴.

Η Αγία Σοφία αποτελεί δημιούργημα της πρώτης «χρυσής περιόδου» της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, της Ιουστινιάνειας (6ος αιώνας). Τα εξάισια εξωτερικά των ναών που κτίζονται αυτή την εποχή στην Αρμενία, στη Γεωργία και στη Συρία δεν έχουν αντίστοιχα εδώ. Οι πρωτοβυζαντινές εκκλησίες είναι άχαρες και βαριές εξωτερικά, σαν κουτιά. «Ένα βυζαντινό κτίσμα του 6ου αιώνα, με τους γυμνούς τούβλινους τοίχους του, παρουσιάζει

³ John Ash, *A Byzantine Journey*, IB Tauris & Co Ltd, Λονδίνο 1995, σ. 21. (ΜτΣ)

⁴ Jonathan Harris, *Constantinople, Capital of Byzantium*, Continuum, Λονδίνο 2007, σ. 86. (ΜτΣ)

πάντοτε ένα κάπως φτωχό και μονότονο θέαμα απ' έξω» έγραψε ο γνωστός βυζαντινολόγος Charles Diehl⁵. Πολύ αργότερα αρχίζουν τα εξωτερικά των ναών να αποκτούν πλαστικότητα και χάρη (βλ. Κεφάλαιο 4). Στην πρώτη αυτή φάση, ακόμη, το εξωτερικό λειτουργεί ως απλό κέλυφος, που κρύβει όμως μέσα του έκπαγλο πλούτο.

Η Μεγάλη Εκκλησία είναι πρωτίστως προϊόν της φιλοδοξίας ενός προσώπου. Τη γέννησε ο αγώνας του Ιουστινιανού για επίδειξη ισχύος και για νομιμοποίηση. Ο Αυτοκράτωρ είχε μόλις καταπνίξει μία λαϊκή εξέγερση που παρ' ολίγον να του στοιχίσει τον θρόνο. Έθεσε τον θεμέλιο λίθο της Αγίας Σοφίας σαράντα μόλις μέρες μετά τη συντριβή της στάσης. Με την οικοδόμηση ενός τόσο λαμπρού μνημείου ήθελε να αποδείξει, έναντι των απειθάρχων και ηττημένων υπηκόων της πρωτεύουσας, πως ήταν αποφασισμένος και ικανός να κυβερνήσει ανυποχώρητος στα όποια αιτήματά τους. Αλλά και να προχωρήσει στα σχέδιά του ανασύστασης του μεγαλείου της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το δυτικό τμήμα της οποίας –και η ίδια η Ρώμη– είχε πριν λίγα χρόνια υποκύψει στους βαρβάρους. Τον κτήτορα της Μεγάλης Εκκλησίας η Ρωμανία τον κατέγραψε ως «δεύτερο ιδρυτή» της Κωνσταντινούπολης, τοποθετώντας τον σε βάθρο δίπλα στον Μεγάλο Κωνσταντίνο.

Η Αγία Σοφία κτίσθηκε τεράστια, για να εμπνέει θαυμασμό και δέος σε όσους πλησίαζαν την Πόλη από τη θάλασσα, αλλά και στους ίδιους τους κατοίκους της. «Νενίκηκά σε, Σολομών» ανέκραξε ο Ιουστινιανός εισερχόμενος στον ναό την ημέρα των εγκαινίων του, τα Χριστούγεννα του 537. Δεν είχε όμως «άχτι» να ξεπεράσει τον μυθικό βασιλέα του Ισραήλ, αλλά την πολύ κοντινότερη σκιά της Ανικίας Ιουλιάνας. Η ζάπλουτη πατρικία, απόγονος του Θεοδοσίου Α', βάλθηκε να αφήσει το όνομά της στην αιωνιότητα, κτίζοντας το 524-527 τη μεγαλύτερη και λαμπρότερη εκκλησία της Πόλης. Σε τμήμα της αχανούς ιδιοκτησίας της οικοδόμησε μία κολοσσιαία βασιλική, μία υπερβολή από σκαλιστό μάρμαρο, αφιερωμένη στον Άγιο Πολύτευκτο. Στην έμμετρη κτητορική επιγραφή του ναού, που καταγράφηκε ολόκληρη πριν χαθεί, η Ανικία Ιουλιάνα πρώτη καυχήθηκε πως είχε ξεπεράσει τον Σολομώντα. Ήθελε έτσι να διατρανώσει τη δική της αυτοκρατορική

⁵ Charles Diehl, «Byzantine Art» στο: N.H.Baynes - H.St.L.B. Moss (επιμ.), *Byzantium, An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford Univ. Press, Oxford 1948, σ.178. (ΜτΣ)

καταγωγή και να «μπει στο μάτι» του Ιουστινιανού που, αν και ταπεινής καταγωγής, είχε καθίσει στον Θρόνο του Κωνσταντίνου παραγκωνίζοντας τη δική της οικογένεια.

Τα ελάχιστα μαρμάρινα τεμάχια που ανασκάφηκαν, σε μεγάλο ακάλυπτο χώρο κοντά στο Ύδραγωγείο του Ουάλη, αλλά και τα εξαιρετα κιονόκρανα που οι Σταυροφόροι μετέφεραν στη Βενετία, μαρτυρούν πως στη βασιλική του Αγίου Πολυτεύκτου συντελέστηκε μία καλλιτεχνική έκρηξη. Εδώ απαντώνται για πρώτη φορά τα ακάνθινα κιονόκρανα, τόσο εμβληματικά της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Ο σωζόμενος γλυπτός διάκοσμος αναμειγνύει τα ανθέμια της ελληνορωμαϊκής τέχνης με μοτίβα της περσικής των Σασσανιδών. Φανταστικά λουλούδια ξεπηδούν από βάζα, φοινικόδεντρα εικονίζονται πλάι σε φτερά παγονιού και παραδείσια πουλιά. Στην τέχνη αυτή, η ελληνορωμαϊκή παράδοση παντρεύεται την ανατολική, γάμος από τον οποίο θα ξεπηδήσει η εκλεκτικιστική και μαγική τέχνη της Ρωμανίας (βλ. Κεφάλαιο 4). «Ουκ εά με καθεύδειν το της Ανικίας τρόπαιον» πρέπει να ψιθύριζε ο Ιουστινιανός, στριφογυρίζοντας πολλά άγρυπνα βράδια, παραφράζοντας τον Θεμιστοκλή. Ο Άγιος Πολύτευκτος ολοκληρώθηκε το έτος που εστέφη Αυτοκράτωρ. Η Αγία Σοφία ήταν η απάντησή του.

Ο Ανθέμιος καταγόταν από τις Τράλλεις και ο Ισίδωρος από τη Μίλητο, δηλαδή αμφότεροι από την καρδιά της ελληνιστικής Μικράς Ασίας: την κοιλάδα του Μαιάνδρου στην Ιωνία. Ήταν κατά βάση μηχανικοί (ο Ανθέμιος, ειδικότερα, και ξακουστός μαθηματικός). Στην Αγία Σοφία, το δίδυμο επεδόθη σε ένα άνευ προηγουμένου πείραμα τρισδιάστατης γεωμετρίας, δημιουργώντας αυτό που ο Ernest Mamboury χαρακτήρισε «θαύμα επιστήμης και τόλμης»⁶. Το πείραμα δεν έχει έκτοτε μιμητή. Η ουράνια αίσθηση του εσωτερικού που περιγράφουν οι περιηγητές οφείλετο τόσο στους κανόνες μηχανικής που εφήρμοσαν, όσο και στον εξαιρετικό διάκοσμο με τον οποίο επένδυσε το εσωτερικό του οικοδομήματος στρατιά καλλιτεχνών.

Η ομορφιά του εσωτερικού της Αγίας Σοφίας μάγεψε όλους που είχαν την τύχη να τη δουν πριν τον εξισλαμισμό της. Εξακολουθεί να καταπλήσει, παρά την ταλαιπωρία των αιώνων και τις καταστροφές που προκάλεσαν

⁶ Ernest Mamboury, *Istanbul Touristique*, Cituri Biradeler Basimevi, Κωνσταντινούπολη 1951, σ. 107. (ΜτΣ)

οι Σταυροφόροι και οι Οθωμανοί. Μόλις μπεις στο κεντρικό κλίτος, πάνω σου ανοίγεται ένας τεράστιος ενιαίος χώρος, όπου τα πάντα είναι καμπύλες και φως. Ο τεράστιος τρούλος, ύψους πενήντα πέντε μέτρων, συμβολίζει τον Παντοκράτορα που αγκαλιάζει την πλάση και είναι το κύριο στοιχείο της σύνθεσης. Αφήνει την εντύπωση ότι αιωρείται στο κενό. Μία ανάλαφρη αίσθηση αέρα και φωτός κυριαρχεί, και το κτίριο δεν αισθάνεται να σε πλακώνει, να σε εκμηδενίζει. Αισθάνεται πως κάτι σε ανυψώνει, πως όπου να 'ναι θα πετάξεις.

Η «εξαύλωση» της μάζας αποτελεί το βασικό ζητούμενο της αρχιτεκτονικής της Ρωμανίας. Πώς, όμως, πέτυχαν οι αρχιτέκτονες την «εξαύλωση» σε έργο τέτοιου μεγέθους; Προφανώς, ο τρούλος δεν αιωρείται, όπως παρασύρεσαι να φανταστείς όταν βρίσκεσαι κάτω του. Τον στηρίζουν οι πεσσοί, αυτοί οι γιγάντιοι πέτρινοι πυλώνες που κυριαρχούν στη βόρεια και νότια πρόσοψη του ναού. Στο εσωτερικό, όμως, είναι αόρατοι. Κρύβονται πίσω από τα λοφία, τα σφαιρικά τρίγωνα που σχηματίζονται ανάμεσα στα τέσσερα τεράστια τόξα, και την τοιχοδομία. Ο τρούλος «προσγειώνεται» στα λοφία και στις κορυφές των τόξων. Σαράντα παράθυρα διατρέχουν τη βάση του, συνθέτοντας ένα φωτοστέφανο. Το φως που διαχέεται δημιουργεί την αίσθηση ότι ο τρούλος ίπταται πάνω απ' αυτό το στεφάνι, πως μόλις και μετά βίας το ακουμπά. Κυριαρχούν οι καμπύλες –του θόλου, των τόξων, των λοφίων– που τόσο αγαπά η βυζαντινή αρχιτεκτονική.

Για τον Προκόπιο, ο τρούλος της Αγίας Σοφίας είναι σαν τον ήλιο πάνω απ' τη γη. Τα ημιθόλια στην ανατολική και δυτική άκρη του κλίτους, που διακρίνονται ως συνέχεια του τρούλου, δημιουργούν έναν τεράστιο ενιαίο χώρο που ανοίγεται πάνω από τον πιστό και που συμβολίζει, φυσικά, το στερέωμα. Είναι μία αίσθηση υπερκόσμια. Ο John Freely σωστά παρατηρεί πως ο θρίαμβος του ιωνικού διδύμου έγκειται πρωτίστως στην προσθήκη των δύο ημιθολίων. Αυτά «ανοίγουν» τον επάνω χώρο και επιτρέπουν στον τρούλο να είναι ορατός από κάθε σημείο του κλίτους. Ο Freely τον συγκρίνει με τον τρούλο του Αγίου Πέτρου: αν και είναι μεγαλύτερος, δεν τον αντιλαμβάνεται στο εσωτερικό αν δεν πλησιάσεις, ενώ πρέπει να στραβολαιμιάσεις για να τον δεις ολόκληρο⁷. Οι δύο μηχανικοί γέμισαν τον ναό τόξα, ημιθόλια και

⁷ John Freely, *Strolling through Istanbul*, Tauris Parke Paperback, 2010, σ. 42. (ΜτΣ)

τοίχους με παράθυρα. Κινοστοιχίες διατρέχουν τους τοίχους των κλιτών, μέσα από τις οποίες διαχέεται το φως. Διάτρητοι από οπτικά περάσματα, οι τοίχοι δίνουν έτσι την εντύπωση ότι κρέμονται ανάλαφροι, σαν το παραπέτασμα του Ναού του Σολομώντα.

Τα τεχνάσματα του φωτισμού είναι που μετατρέπουν τη μάζα σε κάτι το αέρινο. Τα μάρμαρα γίνονται χρώμα και φως. Αρχικά, τα παράθυρα δεν είχαν υαλοπίνακες, αλλά πλάκες από λεπτότατα φύλλα όνυχα, που «έβραφαν» χρυσό το φως που τα διαπερνούσε. «Φωτί δε και ηλίου μαρμαρυγαίς υπερφυώς πλήθει» γράφει ο Προκόπιος, σχολιάζοντας ότι ο ναός αφήνει την εντύπωση πως δεν φωταγωγείται από τον ήλιο, αλλά ότι η πηγή του φωτός βρίσκεται στο εσωτερικό. Χιλιάδες κεριά και κανδήλες χρησιμοποιούνταν για τον φωτισμό. Μπροστά στο θέαμα αυτό, λέει το χρονικό του Ρώσου μοναχού Νέστορος, οι απεσταλμένοι του Βλαντίμιρ, πρίγκιπα του Κιέβου, νόμισαν πως βρέθηκαν στον παράδεισο (βλ. Κεφάλαιο 15).

Στην Αγία Σοφία, το κύριο στοιχείο της εσωτερικής διακόσμησης ήταν τα τριάντα εκατομμύρια χρυσές ψηφίδες που κάλυπταν το άνω μέρος των τοίχων, από το σημείο που σταματούσε η ορθομαρμάρωση, και την οροφή. Καθώς το φως, ήδη βαμμένο χρυσό από τον όνυχα των παραθύρων, έπεφτε πάνω τους, μια χρυσή λάμψη κατέκλυζε τον χώρο, κάνοντας τα μάρμαρα να λαμπυρίζουν. Το χρυσό στην Ορθοδοξία συμβολίζει την καθαρότητα και αποτελεί μεταφορά για τη θέωση. Η επένδυση του τρούλου και της οροφής με χρυσές ψηφίδες αποτελεί κοινό τόπο στη βυζαντινή αρχιτεκτονική, ενώ το χρυσό χρησιμοποιείται και ως φόντο στις εικόνες. Η παρασκευή των χρυσών ψηφίδων ήταν σύνθετη και δαπανηρή. Κολλούσαν φύλλα χρυσού στη μία όψη γυάλινων ψηφίδων και στη συνέχεια περνούσαν ένα λεπτό στρώμα βερνίκι, ώστε να προστατεύεται ο χρυσός από τη φθορά. Οι ψηφίδες τοποθετούνταν ανάποδα, ώστε το χρυσό στη βάση τους να φαίνεται μέσα από το γυαλί. Η τεχνική αυτή διαδόθηκε και στις επαρχίες της Ρωμανίας στην Ιταλία, αλλά και στον ισλαμικό κόσμο, που τους πρώτους τουλάχιστον αιώνες κοιτούσε στην ελληνορωμαϊκή παράδοση και στη Ρωμανία για έμπνευση. Οι χρυσές ψηφίδες των τοίχων γύρω από την κεντρική αυλή του τζαμιού των Ομεΰαδών στη Δαμασκό θυμίζουν βυζαντινή εκκλησία – το διακόσμησαν μάστορες από την Κωνσταντινούπολη.

Η ομορφιά της Αγίας Σοφίας έχει και μία πτυχή λιγότερο χρυσίζουσα:

αυτήν της διαρπαγής οικοδομικού υλικού από ναούς της αρχαίας θρησκείας σε όλη τη Μικρά Ασία και τη Συρία. Αν ο Παρθενών και τα αριστουργήματα της Ακροπόλεως χρηματοδοτήθηκαν με τις αναγκαστικές εισφορές των «συμμάχων» των Αθηναίων και με τα λάφυρα των πόλεων που εξανδραπόδισαν, για την κατασκευή της Αγίας Σοφίας θύματα υπήρξαν πάμπολλα αρχαία κτίσματα. Οι έπαρχοι του Ιουστινιανού ξεπάτωσαν ναούς από την Αθήνα και την Έφεσο ως το Μπαάλμπεκ του Λιβάνου.

Όπως κάθε βυζαντινή εκκλησία στην Πόλη, η Αγία Σοφία κοσμείται στο κάτω μέρος της με ορθομαρμάρωση. Πλάκες από δυσεύρετα μάρμαρα συγκεντρώθηκαν από την αχανή επικράτεια. Κόβονταν με τέτοιο τρόπο και τοποθετούνταν δίπλα δίπλα, ώστε τα νερά της μιας να έχουν τον ακριβή αντικατοπτρισμό τους στην άλλη, δημιουργώντας συμμετρικά σχέδια. Οι ραβδώσεις αυτές σχημάτιζαν στα μάτια των Βυζαντινών ποικίλες μορφές, και σ' αυτές ισχυριζόνταν πως διάβαζαν θεόσταλτα μηνύματα και προφητείες.

Το «ουράνιο θέαμα», που αντίκρισαν οι απεσταλμένοι του Βλαντίμιρ, έχει προ πολλού μαγαριστεί. Η Αγία Σοφία έπεσε θύμα δύο βιασμών, την πρώτη φορά από τους Σταυροφόρους το 1204 (βλ. Κεφάλαιο 4) και τη δεύτερη από τους Οθωμανούς. Καταστρεπτικοί υπήρξαν και οι αλλεπάλληλοι σεισμοί. Το μεγαλύτερο μέρος από τις χρυσές ψηφίδες χάθηκε. Τις αντικατέστησαν με μπογιά της οθωμανικής περιόδου που μιμείται το χρυσό χρώμα και τα φυτικά μοτίβα που προϋπήρχαν στο ψηφιδωτό. Ο χώρος σήμερα μοιάζει περισσότερο με το κουφάρι ενός βεβηλωμένου πολιτισμού παρά με το αισθητικό θαύμα που υπήρξε.

Καλύτερο σημείο για να θαυμάσεις την αυθεντική ιουστινιάνεια διακόσμηση είναι ο νάρθηκας, στα σταυροθόλια του οποίου σώζεται ο ψηφιδωτός διάκοσμος με σταυρούς και άλλα αφηρημένα μοτίβα. Όταν ο ναός εγκαινιάστηκε, δεν έφερε παραστάσεις προσώπων, με εξαίρεση τα τέσσερα Σεραφείμ που σώζονται στα λοφία κάτω από τον τρούλο (τα δύο είναι πρωτότυπα, τα άλλα δύο ζωγραφικές αναπαραστάσεις των Ελβετών αδελφών Fossatti που ανακαίνισαν την Αγία Σοφία επί Αβδούλ Χαμίτ). Γίνεται πια σήμερα δεκτό από τους ιστορικούς και αρχαιολόγους ότι η πρωτοχριστιανική τέχνη ήταν κατά κανόνα ανεικονική – τηρούσε την απαγόρευση του μωσαϊκού νόμου. Τα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας με παραστάσεις Αγίων και

Αυτοκρατόρων ήταν μεταγενέστερα και έχουν τα περισσότερα χαθεί. Όσα σώζονται, δίνουν μια εικόνα του χαμένου θησαυρού.

Λέγεται ότι στο κέντρο του τρούλου, εκεί που σήμερα διακρίνεται η μάλλον ακαλαίσθητη ισλαμική καλλιγραφία, υπήρχε ψηφιδωτό του Παντοκράτορα. Οι περισσότεροι ιστορικοί ωστόσο πιστεύουν ότι το στόλιζε σταυρός, μέσα σε στεφάνι από φυτικά μοτίβα. Αλλά και οι σαράντα ραβδώσεις του τρούλου στολίζονται με γεωμετρικά μοτίβα πάνω στο χρυσό ψηφιδωτό. Το 2009, στον πυρετό των ετοιμασιών για την «Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 2010», οι χρονίζουσες εργασίες ανακαίνισης επιταχύνθηκαν και αποκάλυψαν την ψηφιδωτή κεφαλή ενός από τα τέσσερα Σεραφείμ. Το ψηφιδωτό αυτό Σεράφ είχε καλυφθεί με σοβά κατά την ανακαίνιση των Fossatti, και η αποκάλυψή του χαιρετίσθηκε με θριαμβικά λόγια από τον τουρκικό Τύπο.

Η Αγία Σοφία είναι το πιο συμβολικό κτίσμα της Ρωμανίας. Καθένα από τα σωζόμενα ψηφιδωτά θυμίζει σημαντικούς σταθμούς στην ιστορία της. Κάποια εμπεριέχουν τους συμβολισμούς και τους μύθους που συναπαρτίζουν το ιδεολογικό οικοδόμημα της χαμένης αυτοκρατορίας. Άλλα μας θυμίζουν σημαντικούς Αυτοκράτορες και Αυτοκράτειρες. Τα ζωντανά χρώματα και η έκφραση των εικονιζόμενων μορφών καταρρίπτουν το στερεότυπο της στιλιζαρισμένης βυζαντινής τέχνης.

Πάνω από την Αυτοκρατορική Πύλη, που οδηγεί από τον νάρθηκα στο κύριο κλίτος, εικονίζεται ο Λέων ΣΤ ο Σοφός (886-912) να προσκυνά τον Ιησού ριγμένος καταγής, με τα χέρια απλωμένα σε ικεσία. Ίσως ο Λέων παρήγγειλε το ψηφιδωτό, θέλοντας να παραστήσει τον εαυτό του να ζητά συγχώρεση για τους τέσσερις γάμους που τέλεσε, παραβαίνοντας το τυπικό της Εκκλησίας, ισχυρίζεται ο Freely⁸. Οι χρυσές ψηφίδες του φόντου λαμπυρίζουν στο φως που διαχέεται από την πόρτα του εξωνάρθηκα. Ίσως σε ξενίσει το ότι φωτοστέφανο φέρει, εκτός από τον Ιησού, και ο Λέων. Οι Αυτοκράτορες της Ρωμανίας αναπαριστώνται πάντοτε με φωτοστέφανο. Αυτό δεν αποτελεί, βέβαια, ισχυρισμό περί «αγιότητάς» τους, αλλά απηχεί τις αντιλήψεις που κρατούσαν σχετικά με την αυτοκρατορική εξουσία στη Ρωμανία. Αυτές διαμορφώθηκαν από τον Ευσέβιο, επίσκοπο Καισαρείας,

⁸ Ο.π., σ. 40.

επί Μεγάλου Κωνσταντίνου. Εκείνος διατύπωσε τη θέση πως ο πιστός εν Χριστώ Βασιλεύς και Αυτοκράτωρ Ρωμαίων δεν αναρριχάται απλώς στον θρόνο, αλλά διορίζεται από τον Θεό. Αποτελεί αντιπρόσωπο του Θεού επί της γης, Ισαπόστολο, ισότιμο δηλαδή των Δώδεκα Αποστόλων. Η δε Ρωμανία αποτελεί εικόνα της Βασιλείας των Ουρανών.

Αυτοκράτωρ και Κράτος λοιπόν έχαιραν, κατά την κοινή πεποίθηση, της θεϊκής προστασίας. Αυτήν ακριβώς συμβολίζει το φωτιστέφανο των Αυτοκρατόρων. Η Αγιότητα αποτελεί ιδιότητα του θεσμού. Αυτοκράτορες και Αυτοκράτειρες εικονίζονται συνήθως σε στάση προσκύνησης στο έδαφος, ταπεινοί, δίπλα στον Ιησού ή στην Παναγία. Σε νομίσματα, χειρόγραφα και σκαλιστές παραστάσεις σε ελεφαντόδοντο, τους βλέπουμε να στέφονται από την ίδια τη Θεοτόκο, προστάτιδα της Πόλης και του Κράτους.

Το ψηφιδωτό της Πλατυτέρας, στην κόγχη του ιερού, θυμίζει το τέλος της Εικονομαχίας. Το εγκαινίασε ο Πατριάρχης Φώτιος, το Πάσχα του 867, με πανηγυρική ομιλία του. Η Βρεφοκρατούσα εικονίζεται ένθρονη, σε μία σύνθεση που ο Φώτιος επαίνεσε για τη φυσικότητά της. Η αφιερωματική επιγραφή του ψηφιδωτού θύμιζε ότι οι «ευσεβείς Αυτοκράτορες» αποκατέστησαν τις εικόνες. Το 843 είχε μόλις λήξει ο δεύτερος και τελευταίος γύρος της Εικονομαχίας και οι εικόνες επέστρεψαν οριστικά στις εκκλησίες της Ρωμανίας. Η Μεγάλη Εκκλησία άρχισε για πρώτη φορά να αποκτά ψηφιδωτά με μορφές προσώπων.

Πολύ ευκολότερα μπορείς να θαυμάσεις την τεχνοτροπία των ψηφιδωτών του γυναικωνίτη, καθώς βρίσκονται στο ύψος του θεατή. Δύο από αυτά διασώζουν τη μνήμη των Μακεδόνων και των Κομνηνών. Το πρώτο απεικονίζει το αυτοκρατορικό ζεύγος Ζωής Πορφυρογέννητης και Κωνσταντίνου Μονομάχου, εκατέρωθεν του ένθρονου Χριστού. Η Ζωή (1028-1050) ήταν κόρη του Κωνσταντίνου Η΄ και ανιψιά του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου. Άργησε να παντρευτεί, καθώς ο πατέρας της φοβόταν την επιρροή που ένας άλλος άνδρας ενδεχομένως θα αποκτούσε εντός των Ανακτόρων. Παντρεύτηκε σε ηλικία πενήντα ετών τον Ρωμανό τον Αργυρό, όταν ο πατέρας της ήταν στα τελευταία του. Πάντως η Ζωή ήταν, κατά τις πηγές, εκπάγλου καλλονής και εντυπωσιακότατη, παρά τα χρόνια της. Ο Ρωμανός αναδείχθηκε Αυτοκράτωρ τρεις μέρες μετά τον γάμο τους, αντλώντας νομιμοποίηση από την αυτοκρατορική καταγωγή της Ζωής.

Πενήντα ετών, η Ζωή δεν μπορούσε βέβαια να τεκνοποιήσει και άρχισαν οι συζυγικές προστριβές. Ο Ρωμανός δεν της έδινε την απαραίτητη σημασία, και η Ζωή -τι να κάνει;- ηράσθη τον Μιχαήλ Παφλαγόνα, εμφανίσιμο άνδρα ταπεινής καταγωγής. Έστειλε τον σύζυγό της πρόωρα με δηλητήριο και, χωρίς να τον πενήθει, παντρεύτηκε πάραυτα τον Μιχαήλ, που βασίλευσε ως τον θάνατό του το 1041. Η Ζωή επεβίωσε στη συνέχεια ενός πραξικοπήματος από τον ανιψιό του Μιχαήλ, Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη, που την έστειλε εξόριστη σε μοναστήρι της Πριγκίπου. Μέγα λάθος, καθώς ο λαός της Πόλης αγαπούσε την Πορφυρογέννητη και στασίασε. Η Ζωή επέστρεψε, διέταξε να τυφλώσουν τον Μιχαήλ που είχε καταφύγει στη Μονή του Στουδίου (βλ. Κεφάλαιο 5) και τον ενέκλεισε εκείνον σε μοναστήρι. Λίγο αργότερα, το 1042, παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο τον Μονομάχο, τον οποίο είχε ποθήσει χρόνια πριν, όταν ο τελευταίος παντρευόταν μία ανιψιά του Ρωμανού.

Ο Κωνσταντίνος έβαλε στο Μέγα Παλάτιο, με τη συγκατάθεση της Ζωής, τη Μαρία Σκλήραινα, με την οποία διατηρούσε για χρόνια σχέσεις. Ο πληθυσμός, όμως, απαίτησε να μην την προσφωνεί ποτέ *Δέσποινα* ή *Αυγούστα*, τίτλους που δικαιούτο μόνο η Ζωή. Η Πορφυρογέννητη απεβίωσε πριν τον Κωνσταντίνο, που βασίλευσε για τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατό της. Αν προσέξεις στο ψηφιδωτό, εύκολα διακρίνεις πως το όνομα «Κωνσταντίνος» είναι στριμωγμένο στην περγαμηνή που κρατά η Αυτοκράτειρα στα χέρια της: το ψηφιδωτό κατάγεται από τις μέρες που η Ζωή ήταν σύζυγος του Ρωμανού, και τόσο το πρόσωπο του συζύγου όσο και το όνομα στην περγαμηνή άλλαξαν τρεις φορές. Η Ζωή ταλαιπώρησε λιγάκι τους τεχνίτες, αλλά παρέμεινε ως το τέλος πολύ αγαπητή στον πληθυσμό της πρωτεύουσας. Είναι μία από πολλές γυναίκες της Ρωμανίας που άσκησαν εξουσία και επέμειναν να ρυθμίσουν εκείνες τις εξελίξεις και τις τύχες του κράτους. Στη Ρωμανία, η εξουσία είχε συχνά γυναικείο πρόσωπο, και δεν ήταν λίγες οι γυναίκες που την άσκησαν με τον πιο ανελέητο τρόπο.

Δίπλα, βρίσκεται το ψηφιδωτό ετέρου αυτοκρατορικού ζεύγους, του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και της Ειρήνης της Ουγγαρίας. Η Ειρήνη γεννήθηκε στο Έστεργκομ, κόρη του Λαντισλάς Α΄ της Ουγγαρίας, με το -όχι και τόσο εύχο- όνομα Πιρόσκα. Έφτασε στην Πόλη νύφη για τον Ιωάννη, πρωτότοκο γιο του Αλεξίου Α΄. Πρόκειται για έναν από τους αναρίθμητους διπλωματικούς γάμους της Ρωμανίας. Βυζαντινές πριγκίπισσες στέλλονταν στα

πέρατα του γνωστού τότε κόσμου ως νύφες κάποιου ηγεμόνα, με τον οποίο η Ρωμανία επιθυμούσε να συνάψει συμμαχία (βλ. Κεφάλαια 4 και 7). Αλλά και πριγκίπισσες απ' όλα τα τότε βασιλεία έρχονταν στη Ρωμανία νύφες για τον ίδιο σκοπό. Ιδίως η δυναστεία των Κομνηνών συγγένευσε με όλες τις σημαντικές βασιλικές οικογένειες της Ευρώπης και του Oultremer⁹ (βλ. Κεφάλαιο 6), όπως ονόμαζαν οι Σταυροφόροι τις κτήσεις τους στη Μέση Ανατολή.

Η Ρωμαιοκαθολική Πιρόσκα βαπτίσθηκε Ορθόδοξη και πήρε το όνομα Ειρήνη, που συνηθιζόταν για τις ξένες γαλαζοαίματες νύφες: την ειρήνη, ακριβώς, εξυπηρετούσε η παρουσία τους στην Πόλη. Εικονίζεται με ψηλά ζυγωματικά, κόκκινα μαγουλάκια και ξανθιές μπούκλες μέχρι το στήθος. Δίπλα της, διακρίνεται η επιγραφή *Ειρήνη η ευσεβεστάτη Αυγούστα*. Παντρεύτηκε τον Ιωάννη, διάδοχο τότε ακόμη, το 1104. Σεμνή στους τρόπους, αφοσιωμένη μητέρα και προστάτις των πτωχών, έδωσε στον Ιωάννη Β' (1118-1143) οκτώ παιδιά και αγιοποιήθηκε μετά τον θάνατό της. Ενδιαφέρον το ότι η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είχε αγιοποιήσει και τον πατέρα της, Λαντισλάς, στην Ουγγαρία. Στο πλάι της, ο Ιωάννης ατενίζει μελαγχολικά το κενό. Το ψηφιδωτό συνεχίζει στη γωνία του τοίχου και απεικονίζει τον πρωτότοκο γιο του ζεύγους, τον Αλέξιο, που πέθανε σε νεαρή ηλικία. Ο ξαφνικός θάνατός του, όπως και του δευτερότοκου Ανδρόνικου, από ασθένεια ήταν ο καημός του ζευγαριού. Ιωάννης και Ειρήνη ίδρυσαν την ξακουστή Μονή Παντοκράτορος (βλ. Κεφάλαιο 4). Ο Ιωάννης έμεινε γνωστός ως «Καλογιάννης» για το φιλανθρωπικό του έργο, ενώ η Ειρήνη τελείωσε τη ζωή της ως μοναχή Ξένη στον Παντοκράτορα.

Αλλά το διασημότερο ψηφιδωτό της Αγίας Σοφίας και εκείνο που καλύτερα συνοψίζει το ιδεολογικό οικοδόμημα της Ρωμανίας βρίσκεται πάνω από την πόρτα που οδηγεί από το νότιο άκρο του νάρθηκα στην αυλή (σημερινή έξοδο του μουσείου). Ανάγεται στα χρόνια του Βουλγαροκτόνου (976-1025), εποχή της μεγαλύτερης ακμής της Ρωμανίας μετά τον Ιουστινιανό. Εικονίζει τους δύο σημαντικότερους στη συλλογική μνήμη Αυτοκράτορες, τον Μεγάλο

⁹ Oultremer στην παλαιογαλλική και Outremer στη σύγχρονη γαλλική ονομάστηκαν συλλογικά οι σταυροφορικές κτήσεις στο Λεβάντε – η Κομητεία της Έδεσσας (1098-1144), το Πριγκιπάτο της Αντιόχειας (1098-1268), η Κομητεία της Τρίπολης (1104-1109) και το Βασίλειο της Ιερουσαλήμ (1099-1291).

Κωνσταντίνο και τον Ιουστινιανό, εκατέρωθεν της ένθρονης Βρεφοκρατούσας. Είναι όρθιοι και όχι πεσμένοι ικέτες στο έδαφος, όπως συνήθως εικονίζονται οι Αυτοκράτορες. Ο «Ιουστινιανός ο Αοίδιμος Βασιλεύς», κατά την επιγραφή, προσφέρει στην Παναγία μία μικρογραφία της Αγίας Σοφίας, ενώ ο «Κωνσταντίνος ο εν Αγίοις Μέγας Βασιλεύς» μία μικρογραφία της Κωνσταντινούπολης. Ο Ιουστινιανός εικονίζεται γεμάτος ρυτίδες, ο Κωνσταντίνος νεανίας, ενώ καμία από τις δύο μικρογραφίες δεν έχει ελάχιστη σχέση με το συμβολιζόμενο πρωτότυπο.

Αλλά όλα αυτά δεν έχουν σημασία. Το ψηφιδωτό αποτυπώνει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την πίστη των υπηκόων της Ρωμανίας πως η Μεγάλη Εκκλησία είναι το στέμμα της Βασιλεύουσας, που είναι με τη σειρά της το στέμμα μιας αυτοκρατορίας αφιερωμένης στη Θεοτόκο και, συνεπώς, χαίρουσας της προστασίας Της. Για τους Βυζαντινούς, η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν μόνο μία πόλη αυτοκρατορική, μία πρωτεύουσα κοσμική, αλλά και πόλη ιερή. Ήταν η Νέα Ρώμη, που ιδρύθηκε ως νέα πρωτεύουσα την περίοδο ακριβώς της μετάβασης από την παλιά θρησκεία στον Χριστιανισμό. Ο Jean de Thévenot, που επισκέφθηκε την Πόλη το 1656, άκουσε και έγραψε πως «την αποκαλούσαν Παρθενούπολη, επειδή την αφιέρωσε στην Παρθένο ο ίδιος ο Κωνσταντίνος»¹⁰. Ο ιδρυτής της, παρά τα όσα διατείνονται Εκκλησία και λαϊκή παράδοση, δεν έγινε ποτέ Χριστιανός, όπως έγινε η μητέρα του, η Ελένη. Τα εγκαίνια της Νέας Ρώμης στις 17 Μαΐου του 330 πραγματοποιήθηκαν με διπλές εορτές, κατά το τυπικό τόσο της χριστιανικής όσο της ολύμπιας θρησκείας. Η νέα πόλη, ωστόσο, γεννήθηκε ταυτισμένη με τη θρησκευτική μεταστροφή του ρωμαϊκού κράτους. Μαζί με το imperium της ρωμαϊκής παράδοσης, που αξίωνε παγκόσμια ηγεμονία, η Κωνσταντινούπολη αξίωνε και παγκόσμια πνευματική ηγεμονία της Εκκλησίας της. Η Βασιλεύουσα, εκτός από Νέα Ρώμη, διατελούσε παράλληλα για πολλούς και «Νέα Ιερουσαλήμ».

Αν αυτή ήταν η θέση της Αγίας Σοφίας στο σύστημα ιδεών της Ρωμανίας, σήμερα το μνημείο προκαλεί συναισθήματα έντονα, όσο και αντικρουόμενα, σε διαφορετικές ομάδες. Για τους Έλληνες, αποτελεί καίριο σημείο συλλογι-

¹⁰ Jean de Thévenot, *Relation d'un voyage fait au Levant*, L. Billaine, Παρίσι 1665, σ. 35. (ΜτΣ)

κής αναφοράς: την επιτομή της Ρωμανίας και της νοσταλγίας γι' αυτήν, αλλά και σύμβολο εθνικού θρήνου. Η Αγία Σοφία βρίσκεται έξω από την ελληνική επικράτεια, όπως και η πρωτεύουσα της Ρωμανίας. Η ελληνική εθνική συνείδηση έχει επενδύσει τη Μεγάλη Εκκλησία με απaráμιλλη συναισθηματική φόρτιση. Η Αγία Σοφία προκαλεί στην ψυχή του μέσου Έλληνα συναισθήματα πιο έντονα απ' ό,τι ο Παρθενώνας.

Αντίθετα, για τον τουρκικό εθνικισμό η μετατροπή της Μεγάλης Εκκλησίας σε τέμενος αποτελεί την υπέρτατη συμβολική πράξη της «Κατάκτησης της Ιστάνμπουλ», που εξακολουθεί να διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στην τουρκική συλλογική ταυτότητα και λαϊκή ιστοριογραφία. Σε αντίθεση με την ίδρυση της εκκοσμηκευμένης Τουρκικής Δημοκρατίας, που οι κεμαλιστές μέχρι πρότινος πανηγύριζαν στα στάδια με γελοίες επιδείξεις αταβιστικής προσωπολατρίας αλλά που οι ισλαμιστές σιωπηρά καταδικάζουν, η Άλωση γεμίζει υπερηφάνεια όλους τους εθνικιστές, κοσμικούς και θρησκευόμενους. Αυτή η υπερηφάνεια, πεντακόσια πενήντα χρόνια μετά, λαμβάνει ενίοτε τις διαστάσεις του γελοίου. Στη νότια πρόσοψη, ακριβώς δίπλα από την έξοδο των επισκεπτών, έχει εντοιχισθεί πλάκα με μια προφητεία που αποδίδεται στον Μωάμεθ: «*Η Κωνσταντινούπολη οπωσδήποτε θα κατακτηθεί. Τι λαμπρός ηγέτης αυτός που θα την κατακτήσει, τι ένδοξος στρατός θα είναι ο στρατός του*» (βλ. Κεφάλαιο 5).

Στο παρελθόν, ξένοι επισκέπτες και συγγραφείς κατήγγειλαν τη στάση των τουρκικών αρχών έναντι του μνημείου ως ενδεικτική συνδρόμου κατωτερότητας. Επί δεκαετίες, μία γιγάντια σκαλωσιά είχε «εγκαταλειφθεί» καταμεσής του κεντρικού κλίτους, ακριβώς κάτω από τον τρούλο, κρύβοντας μεγάλο κομμάτι του τελευταίου και εμποδίζοντας τους επισκέπτες να θαυμάσουν την εξαιρετική προοπτική του χώρου. Σπανίως, ίσως και ποτέ, είχε δει κανείς να τελούνται εργασίες αναπαλαίωσης ή είχε συναντήσει εργάτες. Πολλοί έτσι διατύπωναν το εύλογο ερώτημα, για ποιον ακριβώς λόγο βρισκόταν εκεί η σκαλωσιά. Κάποιοι άρχισαν να διαδίδουν φήμες ότι ήταν απαραίτητη για τη στατικότητα του κτιρίου, και ότι ο τρούλος θα σωριαζόταν αν την αφαιρούσαν. Σε συνομιλία μας, ο διευθυντής του Μουσείου Αγίας Σοφίας Χαλούκ Ντουρσούν με διαβεβαίωνε πως η σκαλωσιά εξυπηρετεί αποκλειστικά τις εργασίες αποκατάστασης. Ενόψει της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας», μεταφέρθηκε σε μια γωνία, όπου παραμένει και ενοχλεί.

Εκτός από τη σκαλωσιά-εξάμβλωμα, επικρίσεις πολλών επισκεπτών αλλά και Τούρκων σχολιαστών προκαλούσε το γεγονός ότι, επί χρόνια, οι αρχές δεν φωταγωγούσαν την Αγία Σοφία το βράδυ, ενώ το τζαμί Σουλτάναχμετ και το ανάκτορο Τόπκαπι δίπλα της ήταν λαμπρά φωταγωγημένα. Οι καιροί και τα ήθη, όμως, αλλάζουν και, από το 2005, η σιλουέτα της Αγίας Σοφίας αποτελεί και αυτή μέλος του πανθέου των εντυπωσιακά φωταγωγημένων μορφών που ορθώνονται πάνω από την Παλιά Πόλη το βράδυ.

Ο Ατατούρκ μετέτρεψε την Αγία Σοφία σε μουσείο το 1935. Η νέα της χρήση συμβόλιζε την αποδέσμευση της νεοσύστατης δημοκρατίας από τη θρησκεία, ενώ θεωρήθηκε και «κίνηση καλής θέλησης» προς τους Έλληνες. Ωστόσο, η εκκλησία εξακολουθεί να αποτελεί αφορμή σοβαρών ιδεολογικών διενέξεων εντός της τουρκικής κοινωνίας. Σε έναν από τους μιναρέδες της έχουν τοποθετηθεί μεγάφωνα, που μεταδίδουν το κάλεσμα για προσευχή (εζάν), όπως γίνεται από τους μιναρέδες των τζαμιών. Πρόκειται για παραχώρηση στα αιτήματα του ισλαμιστικού κινήματος, που από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 πιέζει για την «επιαναφορά της Αγίας Σοφίας στη μουσουλμανική λατρεία». (Ο νεαρός τότε Ταγίπ Έρντογαν είχε, μάλιστα, πρωτοστατήσει στις σχετικές διαδηλώσεις.) Το αίτημα επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο κατά τις φανφάρες των εορτασμών για την «Κατάκτηση» στις 29 Μαΐου (βλ. Κεφάλαιο 5). Οι κεμαλιστές φρίττουν με τα αιτήματα αυτά, τόσο επειδή φοβούνται την ισλαμοποίηση του δημοσίου βίου, όσο και γιατί διαγιγνώσκουν σε αυτά την αμφισβήτηση του Εθνάρχη.

Οι ισλαμιστές, λοιπόν, ασκούν πιέσεις προς διάφορες κατευθύνσεις, ώστε η Αγία Σοφία να ξαναγίνει τέμενος. Νεολαίες ισλαμο-φασιστικών πεποιθήσεων –όπως οι Alperen του Κόμματος Μεγάλης Ενότητας– έχουν ενίοτε προβεί σε ενέργειες με στόχο τον εντυπωσιασμό. Εισέβαλαν στην Αγία Σοφία λίγες μέρες πριν από την επίσκεψη του πάπα Βενέδικτου και άρχισαν να προσεύχονται στο κεντρικό κλίτος κατά το ισλαμικό τυπικό. Οι ιστοσελίδες των ακραίων ισλαμιστών εξέφρασαν δυσφορία με την αποκάλυψη του Σεράφ το 2009, καθώς είδαν σε αυτήν «ένα ακόμη βήμα προς τον επανεκχριστιανισμό της Αγίας Σοφίας». Απόδειξη των συνειρμών που προκαλεί η Αγία Σοφία στους θρήσκους Τούρκους είναι το γεγονός ότι πολλά τουρκικά τζαμιά στην Ευρώπη, και κυρίως στη Γερμανία και στην Ολλανδία, φέρουν το όνομά της.

Παρά τις διαμάχες και τα μίση που σήμερα προκαλεί, η Αγία Σοφία εξακολουθεί να καταπλήσσει, όχι μόνο με την τέχνη της, αλλά και με τα μυστικά της. Παραμένει γεμάτη εκπλήξεις. Η αποκάλυψη της ψηφιδωτής κεφαλής του Σεράφ το 2009 συνέπεσε με την προβολή του ντοκιμαντέρ «Στα Βάθη της Αγίας Σοφίας» του σκηνοθέτη Γκιοκσέλ Γκιουλένσοϊ. Ο Γκιουλένσοϊ καταδύθηκε με δύο δύτες σε δύο δεξαμενές βάθους 10 και 12 μέτρων κάτω από το κεντρικό κλίτος, ενώ εξερεύνησε ένα δίκτυο από υπόγειες στοές μήκους 238 μέτρων. «Γνωρίζαμε από τις καταχωρήσεις αρχαιολόγων στα αρχεία του Μουσείου πως κάτω από την Αγία Σοφία υπάρχει νερό, αλλά δυσκολευτήκαμε πολύ να λάβουμε άδεια για τις καταδύσεις» μου είπε. «Το ντοκιμαντέρ αποτελεί καρπό ενός προσωπικού μου πάθους, αλλά και ενός ακάματου αγώνα ενάντια στη γραφειοκρατία και στη δυσκολία εξεύρεσης πόρων, ενός αγώνα που κράτησε έντεκα χρόνια».

Ο σκηνοθέτης πιστεύει πως οι δεξαμενές περιείχαν αγίασμα. Σε κάθε περίπτωση, τα πορίσματά του καταρρίπτουν έναν αστικό μύθο, που θέλει ολόκληρη την ιστορική χερσόνησο να είναι σκαμμένη με δίκτυο υπόγειων στοών, που συνδέουν την Αγία Σοφία με το γειτονικό ανάκτορο Τόπκαπι και τη Βασιλική Κινστέρνα (δεξαμενή) λίγες εκατοντάδες μέτρα δυτικά. Ακόμη πιο ακραίος ο ισχυρισμός ότι στοές τη συνδέουν με το παλάτι του Πορφυρογέννητου στις Βλαχέρνες, στην άλλη άκρη της Επταλόφου. Ο Γκιουλένσοϊ διαβεβαιώνει κατηγορηματικά ότι το δίκτυο των υπόγειων στοών δεν επικοινωνεί καν με τη δεξαμενή. Τώρα ετοιμάζεται για γυρίσματα κάτω από το ιερό. Έχοντας ζήσει για χρόνια στην Κυπριακή Δημοκρατία, δουλεύοντας για το ΡΙΚ 1, ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να δουλέψει με Έλληνες χρηματοδότες. «Ενδιαφέρομαι να συνεργαστώ με εκείνους που θεωρούν εαυτούς αντάξιους της Αγίας Σοφίας».

* * *

Μπροστά στην Αγία Σοφία, εκεί που σήμερα απλώνεται η μεγάλη πλατεία, βρισκόταν το Αυγουσταίον. Από εδώ ξεκινούσε η Μέση, η κεντρικότερη λεωφόρος της Πόλης, που κατέληγε στα Θεοδοσιανά τείχη. Τη διαδρομή της ακολουθεί η σημερινή Divan Yolu. Το περίστωο Αυγουσταίον περιέβαλλαν τα σημαντικότερα κέντρα της θρησκευτικής και κοσμικής εξουσίας: η Αγία

Σοφία προς βορρά, ο Ιππόδρομος προς νότο, το συγκρότημα του Μεγάλου Παλατίου νότια και ανατολικά.

Αν τυχόν αναρωτιέσαι πώς έμοιαζε η βυζαντινή πρωτεύουσα, μη βιαστείς να τη φανταστείς μόνο γεμάτη εκκλησίες. Οι πάμπολλοι ναοί είχαν, βέβαια, κυρίαρχη θέση στο πανόραμά της, αλλά ακόμη χαρακτηριστικότερη ιδιοτυπία του ήταν οι πανύψηλες στήλες με τα αγάλματα των Αυτοκρατόρων. Ήταν ορατές από τη θάλασσα σε απόσταση χιλιομέτρων και στέκονταν «σαν ογκώδεις πέτρινοι γίγαντες» πάνω από τα σπίτια της, θυμίζοντας τις καταβολές του κράτους (βλ. Κεφάλαιο 4). Αν στις μεσαιωνικές πόλεις της δυτικής Ευρώπης δέσποζαν τα κωδωνοστάσια των τεράστιων καθεδρικών, στην Πόλη κυριαρχούσαν οι τρούλοι. Οι τεράστιες στήλες, οι αμέτρητοι τρούλοι αλλά και οι πύργοι των ψηλών τειχών ήταν τα κυρίαρχα στοιχεία στο πανόραμα που αντίκρισαν οι Σταυροφόροι το 1204 και που τόσο τους εντυπωσίασε. Τείχη και πύργοι, στήλες και εκκλησίες δεσπόζουν στο σχεδιάγραμμα της Πόλης του Cristoforo Buondelmonti, το 1422 (βλ. σελ. 13), από τα ελάχιστα σωζόμενα της βυζαντινής πρωτεύουσας.

Μπροστά στην Αγία Σοφία βρισκόταν η Στήλη του Ιουστινιανού, που δεν σώζεται. Ήταν τόσο ψηλή, όσο και ο τρούλος της Μεγάλης Εκκλησίας, και είχε μπρούντζινη επένδυση. Στην κορυφή της βρισκόταν ένα από τα διασημότερα αγάλματα του Μεσαίωνα: ο Αυτοκράτωρ, έφιππος, κρατούσε στο ένα χέρι μία σφαίρα με σταυρό –που συμβόλιζε τη βασιλεία του σταυρού πάνω στην υφήλιο–, ενώ με το άλλο έδειχνε την Ανατολή. Κατά τις περιγραφές ιστορικών και περιηγητών, ο Ιουστινιανός φορούσε την τούφα, καπέλο περσικής προέλευσης στολισμένο με φτερά παγониού. Όταν κατέπεσε αυτό το αστέιο αξεσουάρ κατά τη βασιλεία του Θεοφίλου (828-842), χρειάστηκε ολόκληρη ακροβατική επιχείρηση για να ξαναστηθεί: από τη σκεπή της Αγίας Σοφίας κάρφωσαν με βέλος την άκρη ενός σχοινοβίου στην κορυφή της στήλης και ένας σχοινοβάτης ισορρόπησε, πέρασε απέναντι στη στήλη και επανατοποθέτησε την τούφα. Ο Θεόφιλος τον αντέμειψε με εκατό χρυσά νομίσματα για τον άθλο.

Οι στήλες των Αυτοκρατόρων θεωρούνταν «φυλαχτά» της πρωτεύουσας, και η παραμικρή καταστροφή τους μεγάλη γρουσουζιά και κακός οιωνός. Ταυτόχρονα, αποτελούσαν λόγο μεγάλης υπερηφάνειας, καθώς θύμιζαν τη μακρά ιστορία της Ρωμανίας. Έτσι, μέχρι τουλάχιστον την Πρώτη Άλωση και

την οικονομική καταστροφή της, οι Αυτοκράτορες κατέβαλλαν κάθε μέριμνα για τη συντήρηση των στηλών και των αγαλμάτων της Πόλης. Η στήλη και το μπρούντζινο άγαλμα του Ιουστινιανού κατεδαφίστηκαν από τους Οθωμανούς στις αρχές του 16ου αιώνα, καθώς είχε διαδοθεί η πίστη πως, όσο αυτά στέκονταν, οι Χριστιανοί θα αντιστέκονταν στο «ξίφος του Ισλάμ».

Μπορεί, σήμερα, στη θέση του Αυγουσταίου να απλώνεται ένας άδειος χώρος, αλλά, μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα, την Αγία Σοφία περικύκλωναν τα χαρακτηριστικά ξύλινα «κονάκια» της οθωμανικής Πόλης, διώροφες και τριώροφες συνήθως κατασκευές από ξύλο, με προεξέχοντα σκεπαστά μπαλκόνια στους πάνω ορόφους (τζούμπες). Τα κτίσματα αυτά εκκαθαρίστηκαν τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα. Πριν την κατεδάφισή τους, ο Ιππόδρομος αποτελούσε τη μόνη μεγάλη πλατεία εδώ, εξ ου και το τουρκικό του όνομα Ατ Μεϊντανί (Πλατεία των Αλόγων). Πίσω από την Αγία Σοφία, στον πλακόστρωτο δρόμο Soğuk Çesme, σώζεται μία σειρά κονάκια.

Τα κονάκια ήταν η αρχέτυπη κατοικία στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη. Μέχρι τη δεκαετία του 1930, το μεγαλύτερο μέρος της Επταλόφου ήταν ένα δάσος από ξύλινα σπίτια, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζαν οι πέτρινες σιλουέτες τζαμιών και εκκλησιών. Το κτίσιμο από ξύλο υιοθετήθηκε μετά τον φοβερό σεισμό που κτύπησε την Πόλη στις 10 Σεπτεμβρίου 1509. Τον ακολούθησε τσουνάμι στην Προποντίδα που, υπερπηδώντας τα θαλάσσια τείχη, σάρωσε τις γειτονιές της Πόλης. Ο σεισμός εκείνος, που υπολογίζεται σε 7,4 βαθμούς της κλίμακας Ρίχτερ, άφησε κάπου έξι με δέκα χιλιάδες νεκρούς και πανικόβαλε τους κατοίκους τόσο πολύ, ώστε τον ονόμασαν Kūzük Kiyamet, «Μικρή Συντέλεια». Κατά την ανοικοδόμηση, η πέτρα εγκαταλείφθηκε για χάρη του ξύλου.

Αυτό δεν προτιμήθηκε μόνο για την αντισεισμικότητά του, αλλά και γιατί ήταν φθηνό και σε αφθονία: την Πόλη τριγύριζαν πυκνά δάση. Τα ξύλινα κονάκια κρατούσαν τη ζέστη τον χειμώνα, ενώ παρέμεναν δροσερά το καλοκαίρι. Πέρα από τα πρακτικά αυτά προτερήματα, γράφεται συχνά πως τα ξύλινα κτίρια, εξ ορισμού κατασκευές πρόσκαιρες και ευάλωτες στα στοιχεία της φύσης, προτιμούντο από τους Οθωμανούς γιατί απηχούσαν και υπενθύμιζαν «το προσωρινό και πεπερασμένο του βίου». Μόνο τα λίθινα ιερά επεβίωναν για αιώνες, αντικατοπτρίζοντας την αιωνιότητα του Θεού.

Η οθωμανική Κωνσταντινούπολη μεταμορφώθηκε, έτσι, στο γραφικό

δάσος από περίτεχνα σκαλισμένο, μαυρισμένο ξύλο, που οι περιηγητές περιέγραψαν μαγεμένοι. Αλλά οι ξύλινες κατασκευές και ο συνωστισμός οδήγησαν μοιραία σε πυρκαγιές, που σε τακτά διαστήματα αφάνιζαν ολόκληρες συνοικίες. Έχει λεχθεί ότι καμία πόλη δεν υπέφερε τόσες πυρκαγιές, όσες η Κωνσταντινούπολη. Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, τα κονάκια αντικαθίσταντο σταδιακά με πέτρινες κατοικίες στις χριστιανικές συνοικίες. Αυτές ήταν πιο ανθεκτικές στις πυρκαγιές και πιο συμβατές με τον νέο τρόπο ζωής. Ελάχιστα κονάκια επιβιώνουν σήμερα – περίπου το ένα τοις εκατό από τις άλλοτε εκατόν πενήντα χιλιάδες. Εντοπίζονται, κυρίως, σε γειτονίες της παλιάς Πόλης, όπως οι Vefa και Zeyrek (βλ. Κεφάλαιο 4), αλλά και στον Άγιο Στέφανο (Yeşilköy) και στα προάστια του Βοσπόρου.

Το κειμήλιο της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης που μοιάζει το πιο παράδοξο, αλλά και συνάμα απρόσμενα μαγευτικό, είναι οι κινστέρες, μεγάλες υπόγειες δεξαμενές. Οι μεγαλύτερες μοιάζουν με αχανή θαμμένα σκοτεινά παλάτια. Οι δεξαμενές δεν ήταν παρά δημόσια έργα χωρίς καμία καλλιτεχνική αξίωση. Δεν προορίζονταν να τις βλέπει το κοινό, αλλά εξυπηρετούσαν πρακτικές ανάγκες. Η προμήθεια του νερού αποτελούσε μείζον πρόβλημα για μία πόλη τεραστίου μεγέθους για τα τότε δεδομένα, καθώς δεν υπήρχαν στην ιστορική χερσόνησο ποτάμια με σταθερή ροή. Τη σημασία των δεξαμενών για την επιβίωση της Πόλης εξηγεί εύγλωττα ο Πασπάτης: «Οι Βυζάντιοι [...] δεν ανήγειραν πλησίον της πόλεως μετέωρα επιφανή υδραγωγεία, ουδ' ώρυξαν πλατυστόμους αγωγούς, ίνα διά τούτων εισρέωσι τα πόσιμα ύδατα, υπό τα τείχη αυτών. Τα υδραγωγεία κατηδαφίζοντο και τα εισρέοντα ύδατα εδηλητηριάζοντο υπό των βαρβάρων, εχθροί, δε, ηδύναντο λαθραίως διά των αγωγών να εισβάλλωσιν εν τη πόλει. Αι περίφημαι κινστέραι, των οποίων το μέγεθος σήμερον θαυμάζομεν, ήσαν παρακαταθήκαι ύδατος, πολιορκουμένης της Κ/Πόλεως ή λεηλατουμένης της περιχώρου υπό βαρβάρων»¹¹.

Παρ' ότι πρακτικά δημόσια έργα, οι υπόγειες κινστέρες μάς συνεπαίρουν με τα δάση τους από στοιχισμένες κολόνες, το σιωπηλό τους σκοτάδι, τα σκαλισματα και τα αγάλματα που ενίοτε κρύβουν. Μεγαλύτερη

¹¹ Α.Γ. Πασπάτης, *Βυζαντινά Μελέται*, Τυπογραφείο Αντωνίου Κορομηλά, Κωνσταντινούπολη 1877, σ. 12.

Φωτογραφία της Μέδουσας από τη Βασιλική Κινστέρνα (Δεξαμενή)

και εντυπωσιακότερη είναι η Βασιλική Κινστέρνα, που οι Τούρκοι ονόμασαν Yerebatan Saray («βυθισμένο παλάτι»). Βρίσκεται σε απόσταση λίγων μέτρων από την Αγία Σοφία. Ο Γάλλος τυχοδιώκτης Pierre Gilles ισχυρίζεται ότι την «ανακάλυψε» γύρω στο 1550, και κάνει λόγο για μεγάλη αφθο-

νία φαριών στα νερά της¹². Τον 19ο αιώνα την επισκέφθηκε μεγάλος αριθμός Ευρωπαίων τουριστών (ήταν η εποχή των Grand Tours). Τότε ακόμη τα νερά σκέπαζαν το μεγαλύτερο μέρος των κίωνων της, που έχουν ύψος οκτώ μέτρα. Οι επισκέπτες πλήρωναν «εισιτήριο» στους ιδιοκτήτες των σπιτιών που βρίσκονταν πάνω στη δεξαμενή, ενώ την περιηγούνταν με βάρκα και πυρσούς για να βλέπουν στο πηχτό σκοτάδι. Έτσι εμφανίζεται η δεξαμενή και στη γνωστή ταινία «Topkapi».

Η εικόνα είναι σήμερα εντελώς διαφορετική. Η Μητροπολιτική Δημαρχία γκρέμισε τα σπίτια, αφαίρεσε το περισσότερο νερό και τη λάσπη, έκτισε ξύλινες εξέδρες πάνω στις οποίες περπατάς και φωταγώγησε τη δεξαμενή. Πάνε πια οι μέρες όπου οι επισκέπτες θαύμαζαν τους κίονες να καθρεφτίζονται στα νερά σε απόλυτη ησυχία, με μόνο ήχο τις στάλες του νερού που εξακολουθεί να στάζει από την οροφή.

Αν όμως επισκεφθείς την κινστέρνα νωρίς το πρωί ή αργά το απόγευμα μεσοβδόμαδα, όταν το ενδεχόμενο να εμφανιστούν γκρουπ είναι χαμηλό, μπορείς να την έχεις για τον εαυτό σου. Ο αντίλαλος του νερού που στάζει είναι το υπέρτατο ηρεμιστικό. Οι 336 κολόνες, παρατεταγμένες σε σειρές, στηρίζουν τούβλινες καμάρες και είναι καλλιτεχνικά φωτισμένες. Το οπτικό και ηχητικό αποτέλεσμα είναι φαντασμαγορικό. Οι κίονες, καθένας διαφορετικός, έχουν μεταφερθεί από αρχαίους ναούς ή από εγκαταλελειμμένες εκκλησίες και ανάκτορα. Κάποιος αρχαίος ναός ήταν και η προηγούμενη κατοικία των δύο μαρμάρινων κεφαλών της Μέδουσας, που οι αρχές της χριστιανικής Πόλης βιάστηκαν να ξεφορτωθούν, θάβοντάς τες στη δεξαμενή. Προκειμένου να εξευτελίσουν τα αντικείμενα της αρχαίας λατρείας, τοποθέτησαν το ένα πλάγια και το άλλο ανάποδα, χρησιμοποιώντας τα ως βάση κίωνων. Δεν υπάρχει πιο αστεία σκηνή από το να συλλάβεις γκρουπ από ηλικιωμένες Γιαπωνέζες ή Κορεάτισσες που επισκέπτεται τη δεξαμενή, με ομοίμορφα χάρτινα καπελάκια και λευκά γάντια, τη στιγμή που ο ξεναγός τις οδηγεί προς τις Μέδουσες. Καθώς μία μία πλησιάζουν, βγάζουν –όλες όμως!– την ίδια ακριβώς ανεπαίσθητη έρρινη κραυγούλα: – Ωωω!

Αν η Αγία Σοφία ήταν το στέμμα της βυζαντινής Πόλης, καρδιά της ήταν ο

¹² Pierre Gilles, *The Antiquities of Constantinople*, Italica Press, Νέα Υόρκη 1988, σ. 111-112. (ΜτΣ)